

İKTİSAT DERGİSİ

AYLIK DERGİ

NİSAN 84

SAYI: 233

200 TL

aşar vergisi

Gerçek Güvence

Sermaye	15 milyar
İhtiyatlar	35 milyar
Kâr (vergiden sonra)	8 milyar

Akbank'ın 1984 rakamları, ulaşılması zor bir mali gücü belgelemektedir.

Akbank'ın 1984 rakamları, tasarruf sahibinin neden Akbank güvencesini seçtiğini açıklamaktadır.

**Akbank'a danışmadan
paranıza yön vermeyin...**

AKBANK
"Güveninizin eseri"

I. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayın Organıdır

İÇİNDEKİLER

EKONOMİK KALKINMA VE KAYNAK İHTİYACI	
İzzettin ÖNDER	3
TÜRK EKONOMİSİNİN YENİ LOKOMOTİFİ YURTDIŞI TAAHHÜT SEKTÖRÜ	
Yılmaz ÇAKIR	6
24 OCAK KARARLARININ 4. YILINDA ÖDEMELER DENGEMİZ	
Cem GÜRER	11
YENİ FİYAT ENDEKSLERİMİZ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME	
Tuğrul ÇUBUKÇU	17
YENİ DİŞ TİCARET REJİMİ VE 1977'DE YAYINLANAN BİR MAKALENİN	
DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ / İ. Hayri CEM	25
BAĞIMLILIK TEORİLERİ VE AZGELİŞMİŞ LİK	
Nesim KANDİTAN, M. Emin KARAASLAN, Erkan MUTLU, Gökhan ÖZGÜN,	
Can SONAT	36
KİTAPLAR / Yaprak ZİHNİOĞLU	46

Sahibi:

İ. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı
Esin Kuylulu

Sorumlu Yayın Yönetmeni :

E. Eren Görmüş

ABONE KOŞULLARI

Yıllık 2.400.- TL. (Öğrenci 1.600.- TL.)
6 Aylık 1.200.- TL. (Öğrenci 800.- TL.)

Banka Hesap No:

AKBANK Taksim Şb. (4700)
T. İŞ BANKASI Beyoğlu Şb. (4678)

YÖNETİM YERİ:

Cumhuriyet Cad. No: 27/6
Taksim - İstanbul
Tel.: 150 50 34 - 150 16 42

Dergideki yazılar kaynak
gösterilerek yayınlanabilir.

Basıldığı yer :

YENİLİK BASİMEVİ
Tel.: 143 55 72

Cumartesi günleri Cemiyet Lokalinde sürdürülen konferanslar dizisinde Prof. İzzettin Önder ,«Aşar Vergisi» konusunu işledi. Aşar Vergisi'nin kaldırılması olayına, alışılmışın dışında bir gözle yaklaşan Prof. İzzettin Önder'in bu konudaki yazısını, sayfalarımıza aldık.

Yılmaz Çakır, yurtdışında önemli taahhüt işleri bulunan bir kuruluşun üst düzey yöneticisi olarak ilginç düşüncelere sahip. Türkiye'nin dış alem gelirlerinin katlanabileceğini öne süren Yılmaz Çakır'ın yazısının, konu ile ilgilenenlerin dikkatini çekeceğini umuyoruz.

Derginin Mayıs ayı sayısı 9. İktisatçılar Haftası'na ayrıldı. Hafta boyunca yapılacak olan konuşma ve tartışmaları, elden geldiğince Mayıs sayımızda yansıtmaya çalışacağız.

Mayıs ayından sonra ise derginin her sayısını belli bir konuya ayırmaya çalışacağız. Haziran sayısının, güncel bir konu olan «tüketiciyi koruma» konusuna ayrılması planlandı.

Saygılarımızla

İKTİSAT DERGİSİ

EKONOMİK KALKINMA VE KAYNAK İHTİYACI

AŞARIN KALDIRILMASI İLE ORTAYA ÇIKAN GELİR AZALMASI TÜRKİYE İÇİN GÜNÜMÜZDE KARŞILAŞILAN SORUNLARIN ÖNEMLİ BİR BÖLÜMÜNÜN TEMEL SORUMLUSU NİTELİĞİ TAŞIMAKTADIR.

İzzettin ÖNDER

Ekonomik kalkınma, üretim olanaklarının artırılması sorunudur. Çok basite indirgenmiş ve oldukça mekanik düzeyde ele alınış biçimi ile formüle edilen kalkınma sorunu, temelde doğa (toprak) ile insan (emek) ilişkisinin karşılıklı işbirliği ve etkileşimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Fiziksel olarak toprak faktörünü sabit tutarsak, emek faktörü arttıkça önce artan verimlilik, bir noktadan sonra ise azalan verimlilikle karşılaşırız. Bu basit modeli bir aşama ileri götürürsek, verimli toprak ve emek faktörleri ile üretimi artırmanın olanaklı olduğunu görebiliriz; zira, toprağın ve / veya emeğin verimliliğini yükseltecek makina, teçhizat ve bilgi birikimini devreye sokarak bu sonuç sağla-

nabilir. Hatta, bu fiziksel bakış açınızı sürdürerek, ileriki aşamalarda makina ve teçhizatı sadece basit verimlilik artırıcı bir araç olarak görmek yerine, toplumu ilk aşamalardan çok farklı mal üreten, ilk aşamalardaki olanaklarla düşünce düzeyinde dahî tasarlanamayan üretim olanak ve seçeneklerine ulaştıran adeta bir yeni yapay üretim faktörü olarak görmeye başlayabiliriz. Öyle ki, tarihin bir aşamasında ortaya çıkan bu olgu, toplumdaki bütün üretim ilişkilerini, tarihsel - toplumsal diğer miras koşullarla birlikte ve bir bakıma onlarla aynı ağırlıkta etkileyen / oluşturan bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Bu gerçek, tüm değerler ve zihniyet yapısını çok derinden etkilediği gi-

bi, toplumun kalkınma düzeyi üzerinde de en belirleyici rolü oynamaktadır. Tarihin ilk çağlarından beri değişik görünümlele, ancak giderek daha karmaşık ve güçlü bir hale dönüşen bu üçüncü üretim faktörünün kökeninde «birikim» olayı yatmaktadır. Birikim olayı, kısaca tanımlanmak gerekirse, bir toplumda üretimin tüketilmeyen bölümü olarak belirlenebilir. Şu halde, üretim ilişkileri bağlamından soyutlayıp, fiziksel dengeler içinde görüldüğünde, «birikim» in oluşması ve/veya arttırılması, bir yandan üretim düzeyi, diğer yandan tüketim düzeyi ile ilgili görülmektedir. Tüketim düzeyi sabit tutularak, üretimin arttırılması ve/veya, üretim düzeyi sabit tutularak tüketimin kısılması, söz konusu birikim olayını yaratır, hızlandırır. Hiç kuşkusuz, olaya fiziksel olarak bakıldığında da, söz konusu üçüncü faktörün üretim artışı üzerindeki etkisi de sonsuza dek arttırıcı yönde olmayıp, diğer faktörler gibi belirli bir kıvam noktasından sonra giderek azalan bir eğilimle etkileme şeklinde belirecektir. Bütün bu söylenenleri biraz teknik bir dille ifade etmek gerekirse, faktörlerin optimal bileşim düzeyi açıldığında, azalan verim kanunu kendini hissettirmeye başlayacaktır.

Şimdi, ileri aşamaları ve bu aşamalarda ortaya çıkması olası sorunları bir yana bırakıp, birikimin ilk aşamalarına dö-nüp ,bu safhada karşımıza çıkabilecek sorunları incelemeye çalışalım. Birikimin ilk aşamalarında ekonominin temel kaynağını tarım sektörü oluşturmaktadır. Üretimin yarından büyük bölümünün gerçekleştirildiği tarım kesimi, birikimin de ana arterini oluşturmaktadır. Tarım kesimi birikimi, temelde üretimin arttırılıp, dış talebin iç talep yerine ikâme edilmesi olgusuna dayanır. Zira, sadece üretimin arttırılması önemli olmamakta, bu artan üretim bölümünün iç tüketime gitmeden, dış ticarete konu edilmesi gerekmektedir. Yukarıdanberi sürdürdüğümüz reel düşünce sistemini biraz daha geliştirecek,

tarımda oluşan arz fazlası veya üretim fazlası, sermaye oluşumuna dönüşerek, temel birikimi, kendi ölçüleri içinde sağlamış olacaktır.

Bu sürecin ekonominin dinamik koşulları içinde kendi güçleri ile ortaya çıkabilmesi, tarım sektörünün geleneksel yapısı, piyasa ekonomisi uyarılarına karşı tepkisiz oluşu, tarımda hakim mülkiyet ilişkileri nedenleri ile fazla olası görülmektedir.

İşte, bir yandan tarımın geleneksel yapısı, diğer yandan artan üretimin tüketime gitmeden birikime ayrılabilmesi nedenleri, bu sektör üzerinde etkin ve olağandışı malî önlemlerin alınmasını gerektirmektedir; Öyle ki, alınacak önlemler hem üretimi arttırsın hem de bu üretimin birikime gitmesine olanak sağlasın. Öngörülen bu sonuçların oluşturulmasına yol açabilecek bir vergi sistemi, arazinin potansiyel verim üzerine salınan ve para olarak tahsil edilen arazi potansiyel verim vergisidir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminden Cumhuriyet yönetimine devredilen temel vergilerden âşar böyle bir niteliği bünyesinde taşıyordu. Özellikle iltizam usulü ile donatılmış olması, verginin söz konusu niteliğini daha da arttırıyordu. İltizam usulünün, eski ve iptidai yönleri için yapılabilecek eleştiriler saklı kalarak sistemin özü dikkatlice incelendiğinde âşarın, potansiyel arazi vergisi niteliklerinin ortaya çıkmasına yardımcı olacak önemli bir tarh ve tahsil usulü olduğu söylenebilir.

Buradaki konumuz, çeşitli vergilerin ve tarh ve tahsil yöntemlerinin etkilerini tartışmak olmadığından bu konuyu burada kesip, Cumhuriyetin ilk yıllarında alınmış bir karara dönelim. Bu karar, 1923 İzmir İktisat Kongresi kararları doğrultusunda, 1925 yılında âşarın kaldırılmasıdır. Âşar, kaldırıldığı yılda kamu gelirlerinin %30 una yakın bölümünü oluştuyordu. Bu verginin kaldırılması ile sadece kamu

gelirlerinin bir bölümü ortadan kaldırılmış olmakla kalmıyordu, fakat aynı zamanda tarım sektörü vergi yolu ile tam kapasitede çalışmaya zorlanma mekanizması dışına çıkartılmış oluyordu. Hiç kuşkusuz bu karar, sosyolojik bir baz üzerine oturuyordu. Diğer bir ifade ile, politik karar çevreleri üzerine etkili olabilen hakim gruplar, hiç kuşkusuz, kısa dönemli yararları için uzun dönemli yararlarını feda ediyorlardı. Dönümlerarası görüş farklılıklarının ortaya çıkarttığı bu durum, sermaye birikimini yavaşlattığı ve bu oranda da ekonomik gelişmeyi engellediği ölçüde tarım dahil her kesim bundan kendi hissesini almıştır.

ÂŞAR KALDIRILDI GELİR AZALDI

Âşarın kaldırılması ile ortaya çıkan gelir azalması Türkiye için günümüzde karşılaşılan sorunların önemli bir bölümünün temel sorumlusu niteliği taşımakla birlikte, tarihi gelişim aşamasında çok geride kalmış ve o dönemde değerlendirilmemiş bir fırsat olarak görülebilir.

Tarım kesimi üzerinden üretimi teşvik edici ve kaynak oluşturucu verginin kaldırılması, bir yandan ekonomik kalkınma sürecinin ana arterini tıkarken, diğer yandan da kamusal hizmetlerin yükünü özellikle emek geliri elde eden gruplar üzerine ve kentsel kesime doğru kaydırmış oluyordu.

Böylece ortaya çıkan durumda, sınıf yatırımlarda emek - kapital bileşiminde, üretim faktörleri gerçek alternatif maliyetlerine göre bir araya getirilmemekte, genelde kapital - yoğun türler seçilme eğilimine giriliyordu. Bu sonucun teknoloji transferi oluşturma gibi olumlu bir yönü olmakla beraber, emek istihdamını da-

raltma gibi olumsuz bir yönü de bulunmaktadır.

Sermaye - yoğun teknoloji, ekonomide gelir dağılımı üzerinde etkili olarak, toplam ciroların ücrete ayrılan payının azalmasına, buna karşılık sermayedara giden bölümün artmasına yol açar. Böylece ortaya çıkan yeni gelir dağılımı kalıbına göre, ekonomide tasarrufların artması gerekirken, gelişmekte olan ülkelerde sık sık gözlemlenen göstermelik tüketim faktörü ve sermayenin yurt dışına kaçırılması nedenlerine bağlı olarak, beklenen gelişme oluşmamaktadır.

Sermaye yoğun teknoloji, atıl kaldığı sürece, sadece yurt içi üretimin kurulmasına yol açmakla kalmamakta, fakat aynı zamanda yurt dışına aktarılmış ve israf anlamına gelecek refah kaybına da yol açmaktadır. Yahut, bir başka açıdan değerlendirilecek olursak, söz konusu değer transferi, ülkenin reel tasarruf gücünün bir miktarının, hiçbir karşılık elde etmeden yurt dışına aktarılmış kıymet olarak görülebilir.

Birikimin bir diğer kaynağı ise, genelde etkinsiz çalışan ünitelerde etkinlik sağlamaktır. Bunun tipik örneğini, yaygın kaniya göre kamu iktisadi teşebbüsleri oluşturmaktadır. Kamu iktisadi teşebbüsleri, ekonomide ne kadar fazla bir yer kaplıyorsa ve etkinlik önlemleri ne kadar geçerli olursa, o kadar fazla tasarruf sağlanmış olur.

Unutulmaması gereken nokta şudur ki, tasarruf veya birikimin temel belirleyicisi gelirdir. Zira, gelirden tüketim ayrıldıktan sonra, pasif bakiye olarak tasarruf ortaya çıkar. Gelir düzeyi belirli bir seviyeye çıkartılmadıkça, yeterli birikim de oluşamaz.

Türk Ekonomisinin Yeni Lokomotifi Yurtdışı Taahhüt Sektörü

TAAHHÜT SEKTÖRÜNÜN ASIL KATKISI, DURGUN OLAN İÇ EKONOMİNİN ETKİSİYLE SIKINTIYA GİREN FİRMALARIN BÜNYELERİNDEKİ SANAYİ GRUPLARINA ÇIKIŞ YOLU BULMAK, BU DÖNEMİ ATLATMALARINA YARDIMCI OLMAKTADIR.

Yılmaz ÇAKIR

Sar Holding, Murahhas Üye

Türk Taahhüt sektörünün, Orta-Doğu, Uzakdoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde ciddi rekabet ve büyüme şansı bulunmaktadır. Türk taahhüt firmalarımız bunu, 20 milyar dolara yaklaşan taahhüt sözleşmeleri ile yeterli ölçüde kanıtlamışlardır.

Yurtdışı taahhüt firmaları kanalıyla, ülkemizin elindeki insan kaynaklarının ve teknik birikimin yurtdışında akıllıca pazarlanması sonucu sağlanan bu başarının, daha geniş perspektifleri bulunmaktadır.

Önümüzdeki yıllarda yılda yüzde 7-8 lik bir ekonomik büyüme sürecine girmeye hazırlanan Türkiye ekonomisi için en kritik konu, dış ödemeler dengesini, artacak ithal taleplerine rağmen dengede tutabilmektir. Bu dengenin sağlanmasında en önemli ve duyarlı konu, döviz girdilerini hem artırmak hem de düzenli ve sürekli hale getirmektir.

Güney Kore ve Taiwan'da görüldüğü şekilde, ihracatımızda 10 yılda 10 kat gibi spektaküler artış sağlamak, olası görün-

memektedir. Buna karşın, hızlı büyüme sürecinde gerekecek dış finansman gereksinimini karşılayabilmek için Türkiye'nin, 1985 yılı sonuna kadar (yani önümüzdeki 2,5 yılda) döviz girdilerini, en az bir kat (Duble etmesi) artırması, yani 25-30 milyar dolar düzeyine çıkarması en önemli zorunluluktur.

1984 yılı ortalarından itibaren yatırımları yeniden başlatarak hızlı bir kalkınma sürecine girmeyi planlayan Türkiye ekonomisi için gerekli döviz kaynaklarının düzenli ve sürekli sağlanmasında Türk Dış taahhüt sektörü, tarihi misyon üstlenmiş durumdadır. Taahhüt sektörümüz bu misyonu yerine getirecek dinamik yapıdadır. Taahhüt sektörümüzün bu dinamizmi, a-kıllıca değerlendirilebilirse, 1988 yılı sonuna kadar yurtdışında kazanılan işlerin toplam değeri 2-3 Kat artırılarak 40-50 milyar dolara ulaştırılabilir. Bu artış ancak, Taahhüt sektörü ile ilgili teşvik sisteminin yapısını ve karakterini değiştirmekle sağlanabilir.

Bu sektörün sağladığı doğrudan katkılar şunlardır :

1— Ödemeler Dengesine katkıları

- a— Firmalar kanalıyla gelen döviz
- b— Şantiyelerden gelen işçi döviz

2— İstihdama katkı

- a— Firmalar kanalıyla gelen döviz:

Yurtdışında taahhüt hizmetleri yapan firmalar kanalıyla (işçi dövizleri hariç) yüklenilen taahhüt tutarının yaklaşık yüzde 5'nin kâr olarak yurda gelmesi beklenebilir. Bu beklenti, taahhüt edilen işlerin yüzde 10 kârlılıkla biteceğini ve yerel vergiler ve diğer mükellefiyetler ödendikten sonra kalan kısmın yurda gönderileceği esasına dayanmaktadır. Normal bir inşaat döneminin 3 yıl, 1984 yılı sonunda ulaşılacak iş hacminin 20 milyar dolar olduğu gözönüne alınırsa, 1984 - 1986 döne-

minizde toplam 1 milyar dolarlık kâr transferinden, döviz girişi olacaktır. Avans ve kesin teminat mektuplarının Komisyon masrafları olarak da bu süre içerisinde 150 milyon dolarlık döviz girişi beklemek mümkündür.

b) Şantiyelerden gelen işçi döviz :

Bu konuda elde sağlıklı bilgiler olmamakla birlikte, 1981 de 700 milyon dolar, 1982'de ve 1985'de yaklaşık 1 milyar dolar civarında Orta Doğu kökenli işçi döviz girdiği tahmin edilmektedir. (1984 yılında bu kaynaktan 1,3 milyar dolar işçi döviz girişi hesaplanmaktadır. Bu hesaplamada, elde mevcut işlerin 3 yıl süreceği, bunun yüzde 25'nin işçi ücreti olduğu, bunun da yüzde 80'nin yurda gönderileceği varsayılmıştır.

2 — İSTİHDAMA KATKI :

Gelişmekte olan ülkelerin yapısal sorunu olan yüksek oranlı işsizlik, ülkemizde de yüzde 18'ler civarındadır. Buna karşın kısa dönemde bu yüksek oranlı işsizliği emecek bir yurtiçi istihdam yaratıcı faaliyet görülmediği gibi, dış istihdam olanakları dönemi de, Batı'nın ekonomik krizi nedeniyle artık kapanmıştır. Hatta geriye dönüşler söz konusudur.

Bunun karşılığında dışa açılan müteahhitlik hizmetleriyle birlikte yeni bir istihdam olanağı doğmuştur. Emek yoğun olan inşaat sektöründe dışa açılmanın yarattığı istihdam, her 100 milyon dolarlık iş hacmi için 1000 kişi dışarı da, 100 kişi yurt içindedir. 20 milyar dolarlık iş hacmi için 200 bin kişilik yurt dışında 2000 kişilik yurt içinde istihdam yaratılmıştır. Nitekim bugün Orta - Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde çalışan toplam işgücü 200 bin civarındadır. Türkiye önümüzdeki 3,5 yıl içinde yurtdışı toplam iş hacmini 40-45 milyar dolara ulaştırabildiği takdirde, 400-500 bin kişilik yurtdışı istihdamı yaratmış olacaktır ki bu miktar istihdamı yurt içinde

yaratabilmek için yüz milyarlarca dolarlık yatırım gerekmektedir. Türkiye ekonomisinin, geldiği aşamada bu çapta yatırımları yapacak gücü bulunmamaktadır.

Bu sektörün sağladığı dolaylı katkılar şunlardır :

- 1— İhracata katkı,
- 2— Dışa açılma sürecine katkı,
- 3— Teknoloji transferi,
- 4— Sanayiye katkı,
- 5— Finansman teknolojisi gelişimine katkı.

1— İhracata Katkı :

Yurtdışı taahhüt firmaları kanalıyla bugün Orta Doğu'daki şantiyelere bazı ekipman, iş makineleri, kule vinç, tikko kalıplar, mermer, kereste, mobilya, çimento, fayans, sıhhi tesisat malzemeleri, makina halıları, izolasyon malzemeleri v.s. gibi mallar ihraç edilmektedir. Ancak bunlar, toplam ihraç rakamları içinde tutulduğundan ne kadar olduğu konusunda kesin rakamlar verilmemektedir. Ancak kesin olan, yurtdışı taahhüt sektörünün, Türkiye'nin ihracat patlaması yapmasını sağlayacak en önemli argüman olduğudur.

2— Dışa Açılma Sürecine Katkı :

Son derece dinamik olan taahhüt sektörünün, yarattığı çok yönlü ilişkiler, inşaat malzemesi üreten sanayiden, gıda sanayiine hatta bankacılığı kadar pek çok kesimi dışa açılma sürecine itmiştir. Türk Bankaları yurtdışına açılmada, taahhüt sektörünü kaldıraç olarak kullanmıştır ve bu kaldıracı, daha uzun süre ihtiyacı bulunmaktadır.

3— Teknoloji Transferi:

Yoğun bir rekabet ortamında inşaat sektöründeki en son gelişme ve buluşları

izleyen, en gelişmiş makineleri kullanan inşaat firmalarımız, özellikle Joint - Venture türü ortaklıklarda, en ileri teknolojileri bir bedel ödemedi ya da çok az bedel ödeyerek Türkiye'ye transfer etmektedirler. Türkiye'nin yeniden yapılmasında, bu teknoloji büyük katkılar sağlayacaktır.

4— Sanayiye Katkı :

Cumhuriyetin ilk yıllarında teknik yönden ilerleyip, sermaye birikimi sağlayan inşaat firmaları, yan sanayi; yatırım yapmaya başlamışlardır. Aynı eğitim bugün dışa açılan Türk Firmalarında da gözlenmektedir. Yurtdışında büyük boyutlarda taahhüt yüklenen firmalar, aynı zamanda yurtiçinde sanayiye yatırım yapmakta, daha önce kurmuş olduğu sanayiinin dışa açma tekniğini uygun olarak yenileme yoluna başvurmaktadır .

Nitekim bünyelerinde geniş sanayi grubu bulunduran; Te-Fa, Enka, Kutlutaş, Sezai Türkeş - Fevzi Akkaya, Doğuş ve İntes bu grubun öncüleridir.

1980-81'de dışa açılan genç firmalar, hakedişlerinin büyük çoğunluğunu, içeride darboğaza girmiş firmalara aktarmaktadır. Bu genç firmalar, maceracı bir tutum içinde olmadan yapacakları akıllı yatırımlarla sanayiye ek bir katkı yaratacaklardır.

Taahhüt sektörünün asıl katkısı, durgun olan iç ekonominin etkisiyle sıkıntıya giren firmaların bünyelerindeki sanayi gruplarına çıkış yolu bulmak, bu dönemi atlattıklarına yardımcı olmaktır. Ayrıca anahtar teslimi fabrikalar üzerinde önemle durulmasında yarar vardır. Yurtdışı taahhüt kaleminin genişlemesi ve kârlılığın artmasında en kalıcı yollardan birisi budur.

Çünkü bu şekilde bilgi birikimi ve teknoloji ihracı gerçekleşmektedir.

5— Finansman Teknolojisi Gelişimine Katkı :

Yurtdışı taahhüt sektörü, uluslararası finans piyasalarıyla ilişki kurduktan sonra, bu piyasalardan edindiği bilgi deneyim ve itibarı, yurt içindeki finans kurumlarına da yansıtmıştır. Dünya finansman teknolojisini yakından izlemek ve bu piyasanın sağladığı engin olanaklara kavuşmak ancak bu piyasanın içinde yaşamakla mümkündür. Türk taahhüt sektörü, kazandığı boyut ile, uluslararası finans piyasalarına girmiş bulunmaktadır. Finansman teknolojisindeki çok yönlü gelişme odaklarına, bu sektör, dinamik ve gelecek vaad eden yapısıyla, hızla yaklaşmaktadır. Gelecek yıllarda bu kanaldan Türkiye’de sağlanacak sağlıklı kaynaklar, gelişme sürecinin yeni kilometre taşları olacaktır.

Orta Doğu inşaat sektöründe 1982 yılında meydana gelen görece daralma, uluslararası taahhüt firmalarının kârlarından indirim yapmaları sonucu yoğun bir rekabeti geliştirirken yerel inşaat ve taahhüt firmaları desteklenmiştir. Nitekim Suudi Arabistan’da 1981’in ikinci yarısında ihale edilen toplam iş tutarının yüzde 19’u kazanan yerel şirketler, piyasanın daraldığı 1982 ve 1983 yılında bu oranı en az iki katına çıkarmışlardır.

Türk taahhüt firmaları, geniş rekabet ortamına rağmen, Suudi Arabistan’da, Libya’da, Irak’da Kuveyt’de ve Ürdün’de çok başarılı olmaktadır.

1981 yılında Orta Doğu inşaat pazarından yüzde 11 oranında pay alan Türk firmaları, 1982 ve 1983 yıllarında da çok iyi performans göstermişlerdir. Aralarında Katar ve Bahreynin de bulunduğu 21 Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkesinde 1980’de toplam 46 milyar dolar, 1981’de 81 milyar dolar iş ihaleye çıkarılmıştır.(1)

1980’de açılan ihalelerin yüzde 68’i, 1981’de yüzde 74’ü dört ülkeye: Suudi Arabistan, Libya, Irak ve İran’a aittir. (Tablo 1)

1982-1983 yıllarında Libya, finansman sıkıntısı nedeniyle inşaat programındaki projelere başlayamamış, Irak ve İran bitmeyecekmiş gibi devam eden savaş nedeniyle savunma ve bazı altyapı projeleri dışında herhangi bir projenin ihale edilmesinin askıya almış, Suudi Arabistan ise kamu harcamalarında kısıntıya gitmiştir. Dolayısıyla, 1982-83 yıllarında bu 4 ülkenin toplam ihale tutarlarında bir daralma meydana gelmiştir.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri, toplam ihale tutarında olduğu kadar, Türkiye’nin son yıllarda yüklendiği toplam iş hacminin hemen hemen tamamı (20 milyar dolar) (yüzde 98’i), ihracatının ise yaklaşık yarısının (3 milyar doları) bu 4 ülkeye yönelik bulunmaktadır. OPEC ülkeleri içinde bu 4 ülke, petrol rezervi ve üretimi potansiyelinin yüzde 63,5’ine, dünya’da yüzde 30’una, OECD ülkelerinin ise yüzde 142’ne sahip bulunmaktadır. (OECD OBSERVER - KASIM 1982, No. 1119. sh. 32) (Tablo II).

Türkiye’nin yoğun ekonomik, politik kültürel ve tarihi ilişki içinde bulunduğu bu 4 ülke, yurtdışı taahhüt sektörünün, gelecekte de ağırlıklı merkezleri olmaya adaydır. Çünkü bu 4 ülke, ekonomik önemini daha 50 yıl koruyacak olan petrol potansiyelinin büyük bölümüne sahip bulunmaktadır.

Taahhüt sektörü için Cezayir ile birlikte Uzak Doğu pazarlarında da olumlu beklentiler dönemi başlamıştır. Türk taahhüt sektörü mensupları, son zamanlarda, yeni yayılma odakları arasına bu pazarları da dahil etmişlerdir. Yakın gelecekte, uluslararası piyasalarda, Türk firmalarını daha yoğun ve başarılı şekilde görmek mümkün olacaktır.

(1) Financial Times, December 2 It, 1982.

TABLO I
ORTA DOĞU'DA AÇILAN İHALE
(Milyon Dolar)

ÜLKELER	1980	1981
İRAK	12.646.—	23.018.—
S. ARABİSTAN	15.697.—	21.847.—
LİBYA	3.557.—	14.976.—
MİSİR	1.780.—	4.248.—
KUVEYT	3.522.—	3.564.—
B. A. E.	1.721.—	2.563.—
ÜRDÜN	544.—	1.406.—
CEZAYİR	1.082.—	1.374.—
İRAN	70.—	898.—
UMMAN	575.—	819.—
FAS	1.179.—	802.—
SURİYE	375.—	756.—
TUNUS	799.—	672.—
BAHREYN	205.—	556.—
KATAR	903.—	537.—
DİĞER ÜLKELER	—	3.555.—
T O P L A M :	46.558.—	81.600.—

Kaynak : Financial Times, December 17, 1982 Middle East Economic Digest December 17, sh .7.

TABLO II
DÜNYA PETROL ÜRETİM POTANSİYELİ
(Milyon Varil)

ÜLKELER	1980	1985	1990	1995
OPEC ÜLKELERİ TOPLAMI	27.0	33.0	34.3	33.5
İRAK	2.6	3.5	4.5	4.5
İRAN	1.5	4.0	4.0	4.0
SUUDİ ARABİSTAN	9.9	10.5	11.0	11.0
LİBYA	2.1	2.2	1.8	1.8
4 ÜLKE TOPLAMI	16.1	20.2	21.3	21.3
DÜNYA TOPLAMI	50.6	61.5	66.0	70.3
OPEC'E DAHİL OLMAYAN ÜLKELER TOPLAMI	5.8	9.2	11.0	12.8
S. S. C. B. TOPLAMI	2.9	4.0	5.7	9.0
OECD ÜLKELERİ TOPLAMI	14.9	15.3	15.1	15.0

Kaynak: OECD OBSERVER Kasım 1982,
No: 119 sh. 32.

24 OCAK Kararlarının 4. Yılında Ödemeler Dengemiz

Cem GÜNER

İ. Ü. İktisat Fakültesi
İktisat Bölümü

Genç Türkiye Cumhuriyeti sağlıklı bir demokrasi kurabilmek için seçmenlerini 6 Kasım 1983'de tekrar sandık başına çağırmıştır. Seçim ertesi iktidar olan Anavatan Partisi Meclisteki yerini 25 Mart Mahalli seçimleriyle sağlamlaştırmış, halkın **siyaset ve ekonomide** istikrar beklentisinde olduğu bir kez daha doğrulanmıştır.

Bu yazımızda ekonomik beklentilerin gerçekleşebilme olasılığı üzerinde durup, Mihenktaşı olarak da bir ülkenin başlıca ekonomik göstergesi olan ÖDEMELER DENGESİ rakamlarından faydalanacağız.

Halen iktisadi yaşantımız Özal Hükümetinin ekonomi politikası durumundaki 24 Ocak(*) kararları ile yönlendirilmektedir. 24 Ocak kararları Türkiye ekonomisi-

ne 2 önemli yeniliğide beraberinde getirmiştir. İthal ikamesine dönük sanayileşme yerine ihracata yönelik sanayileşme ve kamu kesimi ağırlıklı karma ekonominin reddi serbest piyasa (pazar) ekonomisine geçiş. Bu noktadan hareketle 24 Ocak Kararlarının Ödemeler Dengemizdeki olumlu olumsuz sonuçlarını incelememiz gerekmektedir. Amaç ve araçları ne olursa olsun 24 Ocak politikası başarısını ödemeler bilançosundaki dış borçlarımızın rakamları sıfıra doğru küçüldükçe kazanacaktır. Zamanımızda bir ülkenin dışarıdan değerlendirilmesi, artık sadece ödemeler dengesi rakamına bakılarak yapılır hale gelmiştir. Zira devamlı açık vererek işleyen ödemeler denge mekanizması direkt ve endirekt yünden ekonomik gelişmeyi baltalamakta, bu şekli'de açmazda bulunan az gelişmiş ülkeler belli bir süre sonra ekonomik bağımsızlıklarını koruyamaz hale gelmektedir. Latin Amerika ülkelerinin (Özellikle Şili, Arjantin,

(*) 24 Ocak Kararlarının ne şartlarda alındığına ve ülke ekonomisi üzerindeki sonuçlarına ileride değinilecektir.

Brezilya) ekonomik durumlarından her memleketin ders alması gerekir. Anılan ülkelerin dış borçları T.L.'na çevrildiğinde okunmakta güçlük çekilir hale gelmiştir.

T.C.'nin 2 Dünya Savaşı sonrası ekonomisi dengesiz olarak gelişmiştir (ki bunda ülke dışı çevresel etkenlerin rolü yadsınamaz) 1950 yılı ve sonrası yatırım G.S.M.H. oranı devamlı olarak (1970 yılı hariç) iç tasarruf oranının üstünde gerçekleşmiş, bu husus dış yardım ve kredi ve daha sonraki yıllarda bunun yanında net faktör gelirleriyle sağlanmış, böylece ödemeler dengesinde cari işlem açıklarını finanse etmek mümkün olabilmektedir. Planlı döneme girdiği 1963 yılı ve sonrası geçici bir dönem (I.B.Y.K.P. ve II.B.Y.K. P'nin ilk yarısı) uygulanan etkili ekonomi politikası sonucu mikro ve makro dengelerini kurabilmiş, fakat genel trend sağlıklı bir temele oturduğundan 1970'li yıllar ve sonrası hızla dış borç batağına gömülmüştür. (*) Özellikle 1974 yılından sonra başlayan koalisyonlar döneminde hiçbir hükümet Türkiye'nin ekonomik sorunlarının üzerine ciddi bir biçimde gidememiş ve ekonomi, 1977 yılının Şubat ayında döviz transferlerinin yapılamaz duruma gelmesiyle birlikte resmen tıkanmıştır.

1973 yılı sonlarından itibaren petrol fiyatlarının O.P.E.C. tarafından %400 yükseltilmesi gelişmekte olan ülkeler grubunun tüm ithalat değerini 1974 yılında 1973'e nazaran %65 arttırmış, hacmini de %20 genişletmiştir.

(*) Bahsi geçen planlı dönemlere göz attığımızda, sabit fiyatlarla fert başına G.S.M.H. artış hızının 1962-65 yıllarında %3,2, 1966-70 yıllarında %4,2 olduğunu görürüz. Bu dönem büyüme rakamları, 1950-59 yılları rakamlarına yakın ve hatta birazda düşük olmalarına rağmen a) Tarım kesimindeki olumsuz hava koşulları b) Dış yardımın azalması c) Tarım kesimi yanında sanayii, inşaat ve ulaştırma kesimlerindeki gelişmeler açısından önemle kayda değerdir.

Özellikle 1 Ocak 1974 yılındaki petrol fiyatları yükselişi (16 Ekim 1973'e oranla %50) büyük bir enerji bunalımının doğmasına ve tüm ülkeleri etkileyecek 1974-75 yıllarında dünya enflasyon hızının daha da artmasına neden olmuştur. Sanayii ve tarımsal ürünlerin fiyatlarının yükselişi sanayileşmiş ülkelerin maliyetlerini arttırmış, yatırımlarını yavaşlatmış, ödemeler dengelerini (özellikle gelişmekte olan ülkelerde) bozmuş, satışlarını azaltmış, üretimlerini düşürmüş, istihdam olanaklarını daraltmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin toplam ticaret açıkları 1973'te 20 milyar dolardan 1974'de 41 milyar dolara ulaşmıştır.

Bu aleyhte dünya konjonktürü aynı sene ekonomimizi derin biçimde etkilemiş, dış ticaret dengemiz 1974 yılında, 1973'e nazaran yaklaşık 3 kat daha fazla açık vermiştir. Bu açık bir süre için birikmiş döviz rezervleri, işçi döviz transferleri ve dış yardımlarla, 1975'den itibaren yeniden izin verilen Döviz Çevrilebilir Mevduatlarla karşılanmıştır. Böylece 1976 yılına kadar ithalata dayalı yüksek bir büyüme hızı ve üretim devam ettirilmiştir. (*)

1970 ve sonrası yılların ödemeler bilançosuna baktığımızda, dış ticaret dengemizin yıllar itibarıyla (1970, 71, 72, 73 yılları aritmetik ortalaması) 575 Milyon Dolarda kurulmuş olduğunu görürüz. Aynı dönemde ortalama ihracat geliri 870 Milyon Dolar, ortalama ithalat ise 1.450 Milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. 1974 yılında ise Dış ticaret dengemiz 2.245 Milyon Dolarda teşekkül etmiştir. 1974 yılından itibaren, 1977 yılında Merkez Bankası'nın döviz transferlerini resmen durdurmasına yol açacak kadar olumsuz gelişmeler gösteren ödemeler dengemizde, uygulanan yanlış ve eksik ekonomi politikalarının ya-

(*) 1971-76 yılları arasında fert başına G.S.M.H. artış hızı %5 olarak gerçekleşmiş, fakat anılan dönemde yıllık fiyat artışı %20,4 olmuştur.

nısıra 1973-74 petrol şoku en büyük etken-
dir. Buna zaten düşük kapasite ile çalışan
sanayi kesiminin, ülkenin içinde bulundu-
ğu anarşik ortamdan etkilenmesi sonucu
kapasite kullanım oranlarını daha da dü-
şürmesi, ülke içinde hüküm süren enflas-
yonist baskılar, aşırı değerlendirilmiş kur
politikası, ihracat yatırımlarına öncelik
verilmemiş olması, ara malları ve temel
malları iç üretim noksanlarının giderile-
memesi ve bu alanda yapı'acak yatırımların
ihmalı, turizme, özel yabancı sermaye
akımına yeterince önem verilememesi
eklenebilir.

Bu ekonomik durumun tabii neticesi
olarak dış borçlarımız 1980'li yıllara doğru
hızla artarak Cumhuriyet tarihimizdeki
(Osmanlı İmparatorluğundan devraldığımız
borçlardan sonra) hiç görülmemiş boyut-
lara ulaşmıştır. Bu borçları ödeyebilmek
aynı tarihlerde I.M.F., Dünya Bankası ve
O.E.C.D. ülkelerine büyük ölçüde ödün ve-
rilecek kredi taleplerimiz artmıştır. (*)
Devrin Başbakanlık ve Maliye yetkilileri
O.E.C.D. ülkelerine olan ve vadesi gelen
3 Milyar Dolarlık borçlarımızı ilk 5 yılı öde-
mesiz olmak üzere 10 yıl erteletmişlerdir.

Türkiye 1980'li yıllara dış ticaret açığı
5 Milyar Dolar, genel ödemeler den-
gesi açığı ise 1.340 Milyar Dolar olarak
girmiştir. Bu dönemde akrışımıza 24 Ocak
Kararları çıkmaktadır. Şunu rahatlıkla söy-
lemek mümkündür ki, 24 Ocak Kararları
ve uygu'amaları, Türkiye'de bugüne kadar
kamuoyunu en çok ilgilendiren, boyutları,
niteliği ve amacı en çok tartışılan, olumlu
ve olumsuz eleştiriler yöneltlen konular-
dan biri olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti 24 Ocak Kararları
ile ekonomisinin yapısını değiştirmek için
ilk adımı atmış, kamu kesimi ağırlıklı
Karma Ekonomi Modelini terkederek, ser-

best piyasa (Pazar) ekonomisini seçmiş;
ithal ikamesine dayalı sanayileşme poli-
tikası yerini ihracata yönelik sanayileşme
politikasına bırakmıştır. Bütçeyi kemiren
İ.D.T. ve K.İ.T.'ne kendi fiatlarını belirle-
me hakkı tanınmış, bu kuruluşlara verilen
sübvansiyonlar (ihracata yönelik üretimde
bulunanlar dışında) önemli ölçüde daraltıl-
mıştır. Yabancı sermayeyi teşvik amacıyla
8/168 sayılı çerçeve kararname 24 Ocak
1980'de yürürlüğe girmiş, ülke ihracatının
arttırılması için o devrin şartları içinde
önemli sayılabilecek kararlar alınmıştır.
Model parasal düzeyde incelendiğinde iç-
çine; sıkı para politikası yo'uyla enflasyon
nün dizginlenmesi, halkın elindeki gömülü
paranın yatırımlara kanallize edilmesi a-
macıyla, banka mevduatlarına enflasyon
aranının üstünde faiz verilmesi, faizlerin
piyasada fon arz ve talebine göre ser-
bestçe oluşabilmesi için (1 Temmuz 1980'
den itibaren), faizlere devlet müdahale'si-
nin kaldırılması(*) girmektedir. (Kararlar
piyasadaki devlet müdahalesinin minimi-
zasyonunu amaçlamaktaydı) Kararların
tabii sonucu olarak başta K.İ.T.'lerinin
hizmet ve mallarına olmak üzere geniş
oranda zam paketleri açıklandı, iç talep
oldukça daratıldı, buna paralel ihracat
arttırıldı.

Türkiye'nin 1980 yılındaki ekonomik
durumunu böylece özetledikten sonra,
1980 yılı ödemeler dengemize göz atmakta
fayda vardır.

(*) Bunun sonucunda bankalar ve bankerler arası
faiz yarışı inanılmaz boyutlara yükselmiş,
toplanan mevduat optimum değerlendirileme-
miş başta Ankara bankerleri olmak üzere
bankerlik müessesesi iflas etmiş, nihayet Kas-
telli olayı ile ekonomimiz ağır sarsıntılar ge-
çirmiştir. Bankaların bankerlere pazarlattığı
mevduat sertifikalarının, bu fiyaskodan sonra
karşılıkları ödenememiş bazı bankalara Dev-
let müdahalesi sonucu çözüm Merkez Bankası
emisyonunda bulunmuştur.

19 Aralık 1983'den itibaren de faiz oranları
tekrar T.C. Merkez Bankası tarafından belirlen-
meye başlanmıştır.

(*) Daha fazla bilgi için b.k.z. Emin ÇÖLAŞAN
«24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası».

ÖDEMELER DENGESİ (MİLYON DOLAR)

Dış Ticaret

Dış Satımlar	2.910
Dış Alımlar	—7.909
Dış Ticaret Dengesi	—4.999

Görünmeyen Kalem

İşçi Gelirleri	2.071
Turizm ve Dış Seyahatler	212
Diğer Görünmeyenler	307
Gör. Kalemler Dengesi (Net)	1.789

Cari İşlemler Dengesi —3.210

Sermaye Hareketleri Dengesi 1.872

GENEL DENGE —1.338

Aynı dönemde 24 Ocak Kararlarının uygulanabilmesi için geniş çaplı döviz ihtiyacı vardı ve ne yazık ki Merkez Bankası rezervleri yok denecek kadar azdı. 12 Eylül 1980 sonrasında kararların uygulanabilmesi için oluşturulan kadro ve yurt içinde oluşan güven ortamı neticesinde ihracatımız artmış, daha esnek şartlarla kredi temin edilebilmiştir.

Ödemeler Dengemizde; 1981 yılında genel denge, ihracatımızın 4.700 milyon dolara ulaşması, işçi gelirlerinin yaklaşık %20 artması sonucu (Dış borç faiz ve dış borç anapara ödemelerinin 1.780 milyon dolar tutmasına rağmen) 1980 yılına nazaran %10 aza'ya ile - 1.215 milyon dolar da kurulmuştur. 1982 yılında ise ihracatımızın 5.750 milyon dolara ulaşması sayesinde dış ticaret dengesi (1981 : - 4.230 milyon dolar) - 3 milyar dolarda kurulmuş ve genel ödemeler dengesi uzun yıllar sonra ilk defa 117 milyon dolar pozitif bakiye vermiştir. Uygulan 24 Ocak Kararlarına ülke ekonomisinin bu kadar kısa zamanda bu kadar olumlu cevap vermesi elbette sevindiricidir. Fakat (ilerde değineceğimiz gibi) ödemeler dengemizin müspet yönde gelişmesinde en fazla pay sahibi ihracatımız ve yabancı işçi döviz girişi 1983 yılında gerileme göstermiştir. Bu gerilemenin 1984'de de devam etmesi beklenmektedir. Ayrıca yu-

karda belirttiğimiz gibi 1985 yılından itibaren O.E.C.D. ülkelerine olan dış borçlarımızın ödenmesine başlanacaktır.

1983 yılının Temmuz ayında Türkiye'nin dövizle ödenecek dış borç toplamı 15.800 milyon dolara ulaşmıştır. (*) Buna 5.700 milyon dolar da faiz yükü eklenecek olursa (**) dövizle ödenecek dış borçlarımızın 21.500 milyon dolara ulaştığını görürüz. Ekonomimizin dövizle olan ihtiyacını böylece özetledikten sonra, belli başlı döviz kaynaklarımızın değerlendirilmesine geçebiliriz. Döviz memleketimize büyük ölçüde 4 yolla girmektedir. Yapılan ihracat, yurt dışındaki işçilerimizin gönderdiği döviz, turizm ve taşımacılık.

İHRACAT

24 Ocak Kararlarının en başarılı sonucunun dış ticarete alınmış olduğunu söyleyebiliriz. 1980'in ikinci yarısı, 1981 ve 1982 yıllarında ihracatımız hızla artmış, ithalatımızda giderek gerilemiştir. Hızlı enflasyonla mücadele amacıyla bir taraftan iç talep belirli bir şekilde kısılrken, diğer taraftan üreticiyi ihracata itici bir takım teşvik tedbirleri getirilmiş ve böylece ülke ihracatı «zorlamalı biçimde» geliştirilmiştir. Kapalı Osmanlı ekonomi sisteminin çağdaş Türkiye Cumhuriyeti ekonomi sistemine geçme aşamasında 24 Ocak Kararları kayda değer fakat yetersizdir. Ve bu da kendini 1983 yılında göstermiştir. 1983 yılının ilk 11 aylık dönemi sonunda

(*) Ana para olarak beliren 15.800 milyon dolarlık borcun; 10 milyar doları devlet bütçesi borçlarından, kalan 5 milyar dolarlık borç bütçe dışı kamu sektörü borçlarını teşkil etmekte, ayrıca 800 milyon dolarda özel sektör borcu mevcut bulunmaktadır.

(**) Borçlarımızın faizleri de büyük boyutlara ulaşmıştır. 1983 yılının ilk 11 ayında dış borçlarımızın faizi olarak 1.116 milyon dolar ödenmiştir. Anılan dönemde 262 milyon dolar turizm geliri elde ettiğimiz göz önüne alınırsa durumun ciddiyetini daha rahat kavrama imkânı buluruz.

ihracat 5.058 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1983 yılı için D.P.T.'nin hedeflediği 7.100 milyon dolarlık ihracat artık 1984 yılı için hedeflenmektedir. 1983 yılında ihracatın duraklaması ve hatta reel olarak gerilemesine karşın dış alım %5 oranında artmış dış ticaret açığımız 3.100 milyon dolara yükselmiştir. Dış ticaret açığının 1982 yılına nazaran %11.6 oranında arttığı görülmektedir.

Bunun sonucunda da 1982 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %65 iken 83'de %62'ye düşmüştür. Dış ödemelerde hedeflerin gerisinde kalış, Türkiye'nin dış borçlarını arttırdığı gibi Türk Lirasının, Dolar karşısındaki değer kaybını da hızlandırmıştır. İhracatta özlenen gelişmenin, bu üretim kapasitesi ve küçük üreticiji yeterince desteklemeyen (yetersiz sübvansiyon, ihracat kredisi dağıtımındaki adaletsizlikler) 24 Ocak politikası ile gerçekleşmeyip, ancak şimdiki seviyesini koruyabileceği tüm ekonomi çevrelerince kabul edilmektedir.

İ.S.O.'nın (200 firmanın katılmasıyla) gerçekleştirdiği bir araştırma sonucunda 1982 yılında işyerlerini ihracat formaliteleri yönünden sıkı ve zorlayan işlem'ler, yüzdelik sırasıyla şöyle sıralanmıştır. (*)

- %26.2 Gümrük işlemleri.
- %20.7 İthalat rejimi.
- %20.4 Banka işlemleri
- %19.5 Kambiyo işlemleri.
- %12.9 Diğer sorunlar.

Not: Ankete katılan 200 ihracatçı işletmeden %88'i ihracat formalitelerinden yakınmıştır. Kalan %12'si böyle bir şey'in varlığından söz etmemiştir.

Kaldığı son 3 yılda ihracatta görülen yükselmede İran - Irak savaşının, (ve bu nedenle artan talebin) ihracatçılarımız tarafından değerlendirilmesinin büyük rol oynadığı bilinmektedir. 1980 yılında İran

ve Irak'a yapılan toplam ihracat 218 milyon dolar iken, İran'a 84 milyon, Irak'a 134 milyon dolar) 1982 yılında 1.401 milyon dolara yükselmiştir. (İran'a 610 milyon, Irak'a 791 milyon dolar). Yurt içinden yapılan ihracatın yaklaşık %35'i olan bu rakam, güney komşularımızın savaşının sona ermesi ve bu ülkelere kısmen de olsa konan ambargoların kalkması sonucunda ne düzeye iner bilinmez.

1981 yılındaki ihracat patlamasını firma bazında incelediğimizde; 1980 yılından devredilen stok miktarının oldukça yüksek olduğunu görürüz. İç piyasanın durgunluğu ve devletin özel sektöre yardım yapmayacağını ilan edilmesi bu firmaları ihracata itmiş, gerçekte üretimle orantılı olmayan bir ihracat artışı söz konusu olmuştur. İhracatı yapılacak malların rasyonel tayini ve dökümü maalesef yurdumuzda halâ yapılmamaktadır. Böyle olunca da ihracatta ihtisaslaşmamız gerçekleşmemekte, üretimini yapmadığımız malların ihracatını gerçekleştirme durumuyla karşılaşmaktadır.

Yeni Hükümetin Aralık 1983'de ihracat rejimiyle ilgili olarak aldığı bir dizi kararların ihracatçı firmaları ne yönde etkileyeceğini uygulama gösterecektir. Yine de şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki;

a) Üretim düzeyimiz pozitif yönde değişmedikçe,

b) Üretim yönetimimiz dış pazar şartlarına uygun olarak geliştirilemedikçe, ihracatımızın şimdiki seviyesinden, fazla yukarı çıkmasını beklemek oldukça güçtür.

İŞÇİ DÖVİZLERİ

Yurt dışındaki işçilerimizin gönderdiği döviz ise bir takım toplumsal (hızla yayılan yabancı düşmanlığı) ve sosyo-ekonomik (Avrupa'yı etkisine alan yoğun işsizlik) nedenler dolayısıyla azalma kaydetmektedir. İşçi dövizleri girişlerinde 1983

(*) Daha fazla bilgi için b.k.z.: İ.S.O. «İhracat 1982 ve bir anketin değerlendirme sonuçları»

yılının ilk 11 ayında 1982 yılının eş dönemine kıyasla %28.4 oranında gerileme olmuştur. 1982 yılının Ocak - Kasım döneminde işçi dövizleri girişi 2 Milyar Dolar iken 1983 yılının aynı döneminde 1.430 Milyon Dolarla inmiştir. Yurt dışında çalışanların Dresdner Bank'daki hesapları ile Dövizle Çevrilebilir Mevduat hesaplarında ise artış sürmektedir. 1983 Eylül sonu itibarıyla Dresdner Bank'ta açtırılan hesaplar 1.600 milyon dolara, Dövizle Çevrilebilir Mevduat hesapları da 650 milyon dolara ulaşmıştır. Uzmanlar, yurda gönderilen işçi dövizlerindeki azalmanın «geri dönüş korkusunun, Türk işçilerinin tasarruflarının aydan aya, ya da belirli periyodlarla Türkiye'ye gönderilmesi yerine Almanya'da tasarruf edilmesi sonucunu doğurduğunu» öne sürmektedirler. Yurda kesin dönüş yapan işçilerimiz de hızla çoğalmaktadır. Ödemeler Dengemizin bugüne kadar dayandığı belli başlı direklerden biri olan işçi dövizlerimizin güngünden kesilip, bu işçilerimizin yurda dönmeye başlamasıyla yakın bir gelecekte Türk ekonomisini büyük bir sınav beklemektedir.

TURİZM ve TAŞIMACILIK

Bir türlü patlatamadığımız turizm balonumuza gelince; yatak kapasitemizi %100'ün üstüne çıkaramadıkça, etkin bir denetim mekanizması kurup turistik otel, model ve pansyonları denetleyemedikçe, hepsinden önemlisi halkımızı turizm konusunda bilinçlendirip, etkili bir turizm politikası benimseyemedikçe bu döviz kaynağına da kısa vadede bel bağlayamayacağımız ortadadır.

D.P.T.'nin 1983 yılı Turizm geliri (iyimser) tahmini 375 milyon dolar idi. Yılın ilk 11 aylık dönemi itibarıyla turizm geliri 262 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamın 1983 yılı dış ticaret dengesi yaklaşık 3.5 milyar dolar açıkla tamamlamış bir ülke için yetersizliği ortadadır.

Görünmeyen kalemler içinde dış navlun gelirleri (ihracat navlunu, transit taşıma navlunu ve nakliyat gelirleri) 1983 yılının ilk 9 ayında da artmaya devam ederek 510 milyon dolara yükselmiştir. Bu rakam 1982 eş dönemine kıyasla %35 daha yüksektir.

GENEL SONUÇ

1983 yılında Ödemeler Dengemiz de görülen olumsuz gelişmeler 24 Ocak Kararlarının halkın ekonomik beklentilerine cevap vermekten uzak olduğu gerçeğini gözler önüne sermiştir. Zaten 24 Ocak Kararları sosyo-ekonomik alt yapıyla çalışmaktadır. Modelin ana teması serbest (tam) rekabet, piyasada yerini tekelleşme/oligopolleşmeye bırakmıştır. Zaman zaman holdinglerin tekel kârını bölüşmek için piyasayı parçaladıkları gözlenmektedir.

Faktör seyyaliyetinin yüksek olmaması kaynakları kamu sektöründen özel sektöre kaydırmayı engellemekte, gelir bölüşümünün son derece adaletsiz olması modelin amacına oluşmasını gittikçe güçleştirmektedir.

Bu olumsuz gelişmeler devam ettiği sürece her ay 300 milyon dolar krediye gereksinime duyan ekonomimizin, yeni döviz kaynaklarına olan ihtiyacı daha da belirginleşmektedir. Uluslararası mali kurumlardan ve çeşitli ülkelerden kredi almanın / borçlanmanın da bir limiti vardır; Tüm ekonomi çevreleri de bu limite yaklaşıldığı yolunda birleşmektedir.

KAYNAKÇA

- * Prof. Dr. Mükerrrem HİÇ: «Türkiye Ekonomisinin Analizi».
- * Doç. Dr. Kubilay BAYSAL «Uluslararası Petrol Sorunları».
- * Emin ÇÖLAŞAN «24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası».
- * Osman ULAGAY «24 Ocak Deneyimi»
- * Rakamlar için D.İ.E. ve İ.S.O.'nın muhtelif yayınlarından faydalanılmıştır.

Süper Sistem

Rasyonel bankacılık anlayışı içinde,
sektördeki gelişmeleri izleyen
Garanti Bankası,
formaliteleri sınırlandıran,
işlemleri çabuklaştıran kendine özgü
bir sistemi bütün şubelerinde
uygulamaktadır.

GARANTİ BANKASI

O 302 S

OTOMARSAN YAPISI GÜVEN ve KONFOR...

Dünyaca ünlü motordan, ev rahatlığını veren
iç düzene kadar tüm nitelikleriyle "otobüs"...
Kapak açmadan yüzbinlerce kilometre...
Büyük güven, azami konfor,
yüksek kazanç... O 302 S, "otobüs"...
Otomarsan yapısı...

Mercedes-Benz

OTOMARSAN

YURT DIŞINDA TİCARET KURULUŞU

Pazarlama
Direktörlüğü

Tel.: (1) 584 50 00

Telex :23941 otma tr

Kahire Bürosu

Tel.: 81 32 16

Telex : 93655 pres un

Bağdat Bürosu

Tel.: 8887053

Telex : 2802 hilo ik

İstanbul Merkez

Tel.: (1) 576 05 55

Telex : 22374 otma tr

YENİ FİYAT ENDEKSLERİMİZ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Tuğrul ÇUBUKÇU

Ülkemizde gerek enflasyona karşı hükümetlerin uyguladığı ekonomi politikalarının başarısının değerlendirilmesi, gerekse toplumun geniş kesimlerini ilgilendiren kararların ortaya çıkan fiyat artışlarına bağlı olarak alınması iktisatçılar kadar çeşitli diğer çevrelerin de dikkatlerinin fiyat artışlarıyla ilgili ölçümler üzerinde toplanmasına neden olmuştur. Bu konuda bilgi veren fiyat endekslerimizin sağlıklı oluşu ötedenberi şikâyet konusu olmakta, hatta çeşitli polemiklere yol açmakta idi. Son zamanlarda maaşlara ve ücretlere yapılan veya yapılacak olan zamlar, faiz oranlarının reel faiz ödemek üzere hangi düzeyde olması gerektiği, Türk parasının diğer paralar karşısında ne ölçüde değer kaybedeceğinin belirlenmesi, kira artırımlarının hangi oranda yapılacağından saptanması, alınan ekonomik önlemlerin enflasyonu yavaşlatmakta etkili olup olmadığı gibi birçok konuda yine sık sık fiyat endekslerinin gösterdiği fiyat artışlarına başvurma gereği duyulmakta ve dolayısıyla endekslerimizin güvenilirliği konusu yeniden gündeme gel-

mektedir. Yazımızın amacı çeşitli eksiklikleri gidererek fiyat artışlarının daha gerçekçi bir ölçümünü elde etmek üzere Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından hazırlanan yeni Kentsel Yerler Tüketici Fiyatları Endeksi ile yeni Toptan Eşya Fiyatları Endeksini inceleyerek bunların söz konusu ihtiyaca ne ölçüde cevap verebileceklerini aydınlatmaktır.

Ülkemizde hazırlanan eski fiyat endeksleri genel olarak şu açılardan eleştiri konusu olmuştur :

a. Endekslerde kapsanan madde sayısı çok azdır. Günlük yaşamımızda önemli yer tutan birçok maddenin fiyatları izlenmezken, nispî önemi azalmış maddeler hesaba dahil olmaktadır.

b. Kapsanan maddelerin tartıları çok eski yıllara ait olup günümüzdeki nispî önemlerini yansıtır olmaktan uzaktır. Yeni ve iktisadî hayatımızda önemli yer tutan maddelerin de endeks kapsamına alınmasıyla daha güncel ve gerçekçi tartılar saptanmalıdır.

c. Tüketici fiyatları endekslerinin hemen hemen hepsinde kiralardaki değişimler izlenmemekte, bu yoldan ortaya çıkan fiyat artışları gözardı edilmektedir.

d. Fiyat derleme sisteminde önemli eksiklikler bulunmaktadır. Fiyat kaynakları ve madde vasıfları itibarıyla endeksleri sağlıklılaştıran uygulamalar söz konusudur.

Bu konulardaki eksiklikleri gidererek fiyat artışlarını çok daha gerçekçi bir biçimde izleyebilecek endeksler hazırlamak üzere 1981 yılında faaliyete geçilmiş, Millî Güvenlik Konseyi genel sekreteryasında başlatılan çalışmalar Devlet İstatistik Enstitüsü'nce sürdürülerek ilk sonuçlar alınmaya ve yayınlanmaya başlanmıştır.

Eski endekslere nazaran birçok hususta önemli gelişmeler sağlanmış olmakla beraber bu yeni endekslerin de bazı tatmin edici olmayan yönleri olduğu anlaşılmaktadır. 1983 yılı için yeni Kentsel Yerler Tüketici Fiyatları Endeksi ile yeni Toptan Eşya Fiyatları Endeksinin eski ve sakıncalı endekslerin çok az üstünde, hemen hemen aynı fiyat artışlarına işaret etmesi şüphe yaratıcı olmuştur(1). Bu durumda yeni endekslerin hesaplama yöntemleri üzerinde dikkatli ve ayrıntılı bir inceleme yaparak gerçeklerden uzaklaştı-

ricı ve eleştiri konusu olabilecek hususlarını belirlemek gerekmiştir.

DİE bir süredir Kırsal Yerler Tüketici Fiyatları Endeksini de hazırlayıp yayınlamakta olmakla beraber biz buradaki değerlendirmelerimizi daha yoğun olarak kullanılacak olan Kentsel Yerler Tüketici Fiyatları Endeksi ile yeni Toptan Eşya Fiyatları Endeksi üzerinde yapacağız.

Kentsel Yerler Tüketici Fiyatları Endeksi

DİE tarafından başlıca 14 ilimiz, 5 bölge ve Türkiye'nin bütünü için ayrı ayrı hesaplanarak 1982 yılının başından itibaren yayınlanmakta olan bu yeni endekse dayanak oluşturmak üzere 9864 hane halkını kapsayan bir Hane halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi düzenlenmiştir. Ekim 1978 - Eylül 1979 döneminde gerçekleştirilen bu anket endeks için daha güncel ve geçerli tartılar saptamayı amaçlamıştır. Ancak, tüketim kalıplarını belirlemede esas olan grup eskiden olduğu gibi(2) Mod geliri grubu olarak değil, 5000 - 29.999 TL. gelir grubu olarak alınmış ve ortaya çıkan tartılar bundan önemli ölçüde etkilenmiştir. Diğer bir deyişle, hane halklarının en yaygın olarak bulunduğu gelir dilimj yerine daha yüksek gelirleri de kapsayan bir gelir aralığı incelemeye esas olarak alınınca tüketilen mal ve hizmetlerin göreceli önemini gösteren katsayılar üzerinde yüksek gelirli tüketicilerin tüketim kalıplarının etkisi artmıştır. Doğal olarak bu yaklaşım tartıları ve ortaya çıkan fiyat değişimlerini etkilemektedir.

Böyle daha geniş bir gelir grubunun esas alınması kira ve diğer konut harcamalarının endekste etkisinin azalmasına yol açmıştır. Kira giderleri endekste kap-

(1) 1983 yılında fiyat artışları Ankara için DİE'nin eski Tüketici Fiyatları Endeksine göre %28, yeni Kentsel Yerler Tüketici Fiyatları Endeksine göre %30.9; İstanbul için aynı veriler sırasıyla %29.1 ve %32.6'dır. Ticaret Bakanlığı Geçinme Endeksleri ise 1983'de Ankara için %30.8, İstanbul için %28.8 fiyat artışı göstermektedir. Yeni Kentsel Yerler Tüketici Fiyatları Endeksi 1983 yılında Türkiye genelinde ise %31.4 fiyat artışına işaret etmektedir. Öte yandan, eski endeks olan Ticaret Bakanlığı Toptan Eşya Fiyatları Endeksi 1982'de %25.3, 1983'de %30.6 fiyat artışı gösterirken yeni Toptan Eşya Fiyatları Endeksi bu yıllar için sırasıyla %27.0 ve %31.0 artış ifade etmektedir. Bkz. DİE, **Aylık Fiyat İndeksleri Bülteni**, Aralık 1983 ve DİE, **Haber Bülteni**, 12 Mart 1984.

(2) DİE'nin daha önceki Tüketici Fiyatları Endekslerinin hesaplanmasında 1964 - 1968 yılları arasında yapılan hane halkı tüketim harcamaları anketindeki 500 - 1500 TL. mod geliri grubundan elde edilen tartılar esas olarak alınmıştır.

sanat hane halkının ev sahibi veya kiracı olmasına bakılmaksızın, hane halkı kira giderlerinin ortalaması alınarak saptanmıştır. Bu yaklaşım kira giderlerinin toplam harcamalar içindeki payını esasen azaltırken, gelir grubunun geniş tutulması kapsama giren ev sahibi sayısının artmasına yol açarak kira payının daha da düşük çıkmasına neden olmuştur. Bu suretle tüketicileri etkileyen önemli bir fiyat artışı kaleminin etkisi minimuma inmiş bulunmaktadır. İlginçtir ki, sonuçta, eskiden Ankara'da %18.911 olan konut harcamalarının tartışısı %15.149'a, İstanbul'da %21.486 dan %18.643'e inmiş, birçok ilimizde eskiden olduğu gibi %13-15 seviyesinde hemen hemen sabit kalmış, sadece Diyarbakır'da %15.453 den %18.337'ye ve Ordu'da %11.143 den %12.264'e yükselmiştir(3). Dikkat edilirse bu paylar toplam «konut harcamalarına» ait olup «kira»nın payı çok daha düşüktür. Örneğin, Ankara'da kiranın payı toplam konut harcamalarının %42.72 si, İstanbul'da ise %49'u olduğundan(4) kiranın tartışısı Ankara'da %6.5 (0.15149×0.4272), İstanbul'da ise %9.1 (0.18643×0.49) dir. Bu durumda kira ve genel olarak konut giderlerindeki artışların fiyat artışlarına yansımaları son derece sınırlı tutulmuş olmaktadır.

Ancak burada hemen bir hususu kaydetmek gerekmektedir : Endekse giren diğer maddelerdeki fiyat artışları kiralardaki ve diğer konut giderlerindeki artışa paralel veya onun da üstünde oldukça konut harcamalarının payının düşük olması ile endeksin gereğinden daha düşük fiyat artışları göstermesine yol açan olumsuz etki telâfi edilmiş ve önemsiz hale gelmiş olacaktır. Eğer kiralarda ve diğer konut giderlerindeki artış genel olarak diğer maddelerdeki fiyat artışlarını çok aşarsa, işte o zaman konut harca-

ma'larının düşük paylarla tartılanması endeksi aşağı çekici ve fiyat artışlarını olduğundan düşük gösterici bir etki yapacaktır. Yargıtayın kira sözleşmelerine toptan eşya fiyatları endeksindeki artış ölçüsünde zam yapılması uygulaması veya ev sahipleri ile kiracılar arasındaki anlaşmalarda fiyatlar genel seviyesindeki artışların gözetilmesi olgusu konut harcamalarını en hızlı artış gösteren kalemlerden çıkarmakta ve söz konusu olumsuz etkiyi minimuma indirmektedir.

DİE'nin hesapladığı eski Tüketici Fiyatları Endeksinde madde sayıları, illere göre değişen bir şekilde, 106 ile 158 arasında iken yeni endekste 245-249 arasında maddenin kapsanmış olması olumlu olarak karşılanması gereken bir husustur. Gerçi gelişmiş ülkelerde çok daha fazla sayıda maddenin fiyatları Tüketici Fiyatları Endekslerinde izlenmektedir. Bu madde sayıları örneğin Almanya'da 899, Norveç'de 617, Danimarka'da 486, ABD'de 359, İsveç'de 340 dır(5). Ancak bunlar kişi başına gelirlerin yüksek olduğu ve tüketicinin kullanımına ve tercihinine hazır mal ve hizmet sayısının ülkemize kıyasla çok daha fazla olduğu ülkelerdir. Bu nedenle, her ne kadar tüketici fiyatlarındaki değişimlerin daha gerçekçi bir şekilde ortaya konabilmesi için daha fazla sayıda maddenin fiyatının izlenmesi yararlı olacak ise de Türkiye için mevcut madde sayısı yeterli olarak kabul edilebilir.

Toptan Eşya Fiyatları Endeksi

Tarım, Madencilik ve Taşocakçılığı, İmalât Sanayi ve Enerji sektörlerini kapsayan ve 636 maddenin toptan ve fabrika çıkışı fiyatlarını izleyen yeni Toptan Eşya Fiyatları Endeksi DİE tarafından önce 1979 bazına göre hesaplanmış, daha son-

(3) Bkz. Rahmi Ulu, **Yeni Toptan Eşya ve Tüketici Fiyat Endeksleri**, IV. Yüksek İstatistik Şûrası Bildirisi, Kasım 1982, Ankara, Ek Tablo X.

(4) Bkz. Rahmi Ulu, **a.g.b.**, Ek Tablo XIII .

(5) Bkz. Tüketicuyu Koruma Vakfı, **Fiyat İndeksleri**, Doğu Matbaası, Ankara, 1981, sayfa 22-26; Orhan Yardım, **Fiyat Endeksleri**, IV. Yüksek İstatistik Şûrası Bildirisi, Kasım 1982, Ankara, Tablo XIV.

ra revizyona tabi tutularak daha istikrarlı bir yıl olan 1981 bazına oturtularak devam ettirilmiştir. Hazırlanış ilkeleri Kasım 1982'deki IV. Yüksek İstatistik Şûrasında açıklanan bu yeni endeksimizin 1982-1983 yıllarına ait sonuçları yakında yayınlanarak kullanıma sokulmuştur(6).

Endekste baz yılı olarak alınan 1981 yılı itibariyle Gayri Safi Millî Hasılamızın %50'sini oluşturan «Hizmetler» sektörü hemen hemen tamamen kapsam dışı bırakılmıştır. Şu halde endekste ekonomik faaliyetlerimizin yarısını oluşturan bir kesim dışlanmış olmaktadır. Diğer bir deyişle bu kesimdeki fiyat artışları toptan eşya fiyatları endeksine yansımamaktadır. Kabul etmek gerekir ki hizmetler sektörü içinde yer alan Bankacılık ve Ticaret kesimleri dikkate alınamazlardı, çünkü bu kesimlerde hizmetin standard tanımını yapıp fiyatını saptamak olanaksızdır. Ancak, hizmetler sektörü içinde yer alan İnşaat Ulaştırma, Sağlık ve Turizm kesimleri için böyle bir endişe yoktur ve bu kesimler kapsanabilirdi. İnşaat kesimindeki fiyat hareketleri gerek Ticaret Bakanlığı gerekse İstanbul Ticaret Odası toptan eşya fiyatları endeksinde izlenmektedir. Gerçi DİE'nin yeni Toptan Eşya Fiyatları Endeksinde inşaat sektöründe kullanılan çimento, demir-çelik, kereste, seramik mamuller gibi bazı maddeler imalât sanayii içinde kapsanmış ise de bunlar inşaat sektörünün bütünüyle Gayri Safi Millî Hasıla içinde alacağı payla değil, imalât sanayii içine giren kısımlarının Gayri Safi Millî Hasıla içinde daha düşük kalan paylarıyla tartılanmış durumdadır. Halbuki 1983 yılının ilk yedi ayı itibariyle İstanbul Ticaret Odasının endeksine göre en yüksek fiyat artışı gösteren madde grubu inşaat malzemesi grubudur. Bu husus, hizmetler sektörünün diğer hızlı fiyat artışı gösteren kesimlerinin endeks dışında kal-

ması ile birlikte değerlendirildiğinde, endekste ki fiyat artışlarının gereğinden daha düşük çıkmasına neden olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak burada şu iki hususu da belirtmekte yarar vardır: Birincisi, yeni Toptan Eşya Fiyatları Endeksinde kapsanmayan bu kesimlerdeki mal ve hizmetler Kentsel Yerler Tüketici Fiyatları Endeksinde gereğince kapsanmış durumdadır. Şu halde bütün mal ve hizmet gruplarını temsil edici bir nitelik taşıyan Kentsel Yerler Tüketici Fiyatları Endeksi fiyatlardaki tırmanmayı daha iyi ifade eden bir göstergesi olarak kabul edilmeli ve kullanılmalıdır. İkinci husus ise şudur: Diğer birçok ülkede de hizmetler sektörü büyük ölçüde toptan eşya fiyatları endeksi dışında tutulmaktadır. Hatta bazı ülkeler tarım sektörünü de bu tür bir endekse sokmayarak, toptan eşya fiyatları endeksini bir nevi «sınai ürünler fiyat endeksi» olarak kabul etmekte ve kullanmaktadırlar. Şu halde bu endeksin kapsamını belirleyen önemli unsurlardan biri de onun ne amaçla kullanılacağıdır. Eğer bizde alışlageldiği gibi, toptan eşya fiyatları endeksi enflasyonun bir göstergesi olarak kullanılacaksa pek tabii kapsamı daha geniş olmalıdır. Ancak bu amaçla artık ilk defa Türkiye genelinde de hesaplanıp yayınlanan Kentsel Yerler Tüketici Fiyatları Endeksinin kullanılmasının daha doğru olacağı söylenebilir.

Yeni Toptan Eşya Fiyatları Endeksinin hesaplanmasında üzerinde durulması gereken bir husus da saptanan ağırlıklarla ilgilidir. Endeksin hesaplanmasında kullanılan ağırlıklar büyük bir yöntem yanlışlığı olarak değerlendirilebilecek olan üretim tartılarını kullanma yöntemi değildir. Endekste kullanılan ağırlıkların saptanmasında ana sektörler için Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içindeki paylar yerine Gayri Safi Millî Hasıla içindeki payların esas alınmış olması, alt sektörler ve bu sektörlerdeki mallar ve firmalar için de

(6) Rahmi Ulu, a.g.b. ve DİE, Haber Bülteni, 12 Mart 1984.

Üretim toplam değerleri içindeki payların değil toplam satış kıymetleri içindeki payların alınmış olması ,endeks hesabında tüketim tartıların kullanılması prensibi-ne yaklaşılmaya çalışıldığını ve temel bir yöntem yanlışlığının yapılmadığını göstermektedir. Ancak, lkemizde tüketim istatistiklerinin bulunmayışından ötürü başvurulan bu yöntemde tüketim değerlerine varmak için üretim değerlerinden ihracatın dşlp ithalatın eklenmesi işleminin ancak sınırlı bazı mallarda yapılabilmış olması, bilhassa madde bazında ithalat değerlerini dikkate alarak kapsamlı bir düzenleme yapılamamış olması ve bu gibi durumlar için toplam satış kıymetlerinden hareket edilmesi saptanan tartıların gerçek tüketim tartılarına ne ölçüde yaklaşılabildiği sorusunu belirsiz bırakmaktadır.

Aslında nasıl Tüketici Fiyatları Endeksi hesaplanırken aile bütçesi içinde çeşitli harcama kalemlerinin payı bulunup, maddelerin fiyatlarındaki değişmeler bu paylarıyla tartılanarak endekse dahil ediliyorlarsa, bir millet ekonomisinin fiyat hareketlerinden ne ölçüde etkilendiğini ortaya koymak için de benzer şekilde hareket edip, milletçe yapılan tüketim içinde endekse giren maddelerin ağırlıklarının ne olduğunun bulunması ve bu ağırlıkların kullanılması gerekir. Bu suretle yalnız kendi ürettiğimiz maddelerin değil, aynı zamanda dışardan ithal ederek tükettiğimiz maddelerin fiyat artışlarını da enflasyon oranı içine katmak mümkün olabilir. Bunun en çarpıcı ve günümüzde çok önem kazanmış olan rneği petrol fiyatlarındaki artışların ülkedeki fiyat hareketlerine etkisi konusudur. Bilindiği gibi, Türkiye kullandığını petrolün kabaca %15-16'sını kendisi üretebilmekte, kalan kısmını ithal etmektedir. Eğer endeks ağırlık olarak üretim tartılarını kullanmış olsaydı, bu üretimimizin toplam Gayri Safi Millî Hasıla veya diğer alt sektörler içindeki payı çok küçük olduğu için, petrol fiyatlarındaki

artışın genel fiyat artışlarına yansımaları çok sınırlı kalardı. Ancak, ithal edilen petrol de dahil edilerek toplam satış değerlerinden elde edilen tartılar kullanılarak petrol fiyatı artışlarının hesaplamalara katılması böyle bir hatalı yaklaşımın yapılmadığını göstermektedir. Ne var ki, satış değerlerinden hareket edilerek bulunduğu belirtilen tartıların kullanılmasıyla petrol fiyatları artışı kanalıyla Toptan Eşya Fiyatları Endeksinde ortaya çıkabilecek fiyat artışları ilk bakışta tatmin edici olmaktan uzak gibi görünmektedir. şöyle ki: Ham petrolün Madencilik ve Taşocakçılığı sektörü içindeki payı %30.55, bu sektörün Gayri Safi Millî Hasıla içindeki payı (tartısı) ise %2.98 dir.(7) Bu durumda ham petrol fiyatları %100 artsa, bu artış Madencilik ve Taşocakçılığı sektöründe %30.55 ölçüsünde bir fiyat artışına yol açacak, bunun Toptan Eşya Fiyatları Endeksinde yansımaları ise $(0.0298) (0.3055) = 0.0091$ ölçüsünde olacaktır. Yani bu durumda genel fiyatlar yaklaşık %0.9 (%0.91) mertebesinde artacaktır. Diğer taraftan Petrol ve Petrol rnleri alt sektörlerinin Kimya Sanayii içindeki payı $(\% 48.42 + \% 6.79) = \%55.21$, Kimya Sanayiinin İmalât Sanayii içindeki payı %29.27 ve İmalât Sanayiinin endekste ki tartısı ise %64.25 dir(8). Bu durumda petrol ve petrol ürünlerinde %100'lk bir fiyat artışı Toptan Eşya Fiyatları Endeksinde $(0.5521) (0.2927) (0.6425) = 0.104$ ölçüsünde yükseltecektir. Ham petrol fiyatlarıyla birlikte düşünüldüğünde, petrol fiyatlarındaki %100'lk bir artışın genel olarak fiyatları $(0.009) + (0.104) = 0.113$ ölçüsünde artırıyor olması pek tabii gerçekçi bir sonuç değildir. Fakat bu gerçekçi olmayışın yeğne ve temel nedeni endekste ki petrole

(7) Bkz. Rahmi Ulu, **Toptan Eşya ve Tüketici Fiyatları Yeni İndeksler**, DİE Yayın No. 1062, şubat 1984, Ankara, s. 18-19. Bu yayında bildirilen tartıların daha önce, Kasım 1982'deki şura bildirisinde, verilenlerden önemli ölçüde farklı olduğuna dikkatleri çekmek isterim.

(8) Bkz. Rahmi Ulu, **a.g.e.**, s. 18-21.

ait tartıların düşüklüğü değildir. Bu tartıların biraz daha yüksek olması gerekebilir; ancak bu durum sonucu pek fazla etkilemez. %100 petrol fiyatı artışı karşısında ortaya çıkan genel fiyat artışı %11.3 yerine nihayet %14-15 mertebesine yükselebilirdi. Fakat bu gerçeğe aykırı görünüm temelde fiyat endeksinin yapısından değil, bu hesaplama endüstriler arasındaki işlemleri ve petrolün bir girdi olarak bütün mallardaki payını göremiyor ve bu nedenle yukardaki hesapta toplam fiyat etkisini değil, sadece direkt fiyat etkisini görüyor olmamızdan kaynaklanmaktadır. Bir Input-Output şeması içinde petrol fiyatları artışının direkt etkisi yanında endirekt etkilerini de görmek ve %11.3 yerine çok daha yüksek bir fiyat etkisine sahip olduğunu bulmak mümkün olabilirdi. Pek tabii konunun bu yönünü aydınlatmak çok daha ayrıntılı ve başka incelemeleri gerektirdiğinden bir fiyat endeksinin bu hususta tam bilgi vermesi beklenmemelidir. Aslında bu şekilde girdi niteliğinde olup zincirleme fiyat etkisi yapabilecek malların fiyatları üzerindeki nihai ve toplam etkisi esasen bu yollardan fiyatı artıran diğer maddelerin de endekse girmeleriyle endeks tarafından kapsanmış ve ölçülmüş olmaktadır. Yani, bu tür girdi niteliğindeki malların fiyatlarını dikkate alarak ilk bakışta endeksin gerçekçi fiyat artışlarına işaret etmediği zannedilirse de, kısa bir gecikme ile de olsa, zincirleme etki tamamlanıp bu girdileri kullanan diğer malların fiyatları da arttığında, endeks bu fiyat artışlarını kaydetmekte ve toplam etkiyi bütün mallar için birlikte ifade eder bir ölçüm haline gelmektedir.

Endeksin hazırlanmasında sınai mamuller için fabrika teslimi toptan satış fiyatlarının fiyat derlemede esas alınması, veri toplamayı kolaylaştırmakla beraber, iki hususun fiyatları üzerinde bir dönemden diğerine değişebilecek etkilerinin gözden kaçırılmasına neden olmakta ve fiyat artışlarının seyrini yavaşlatmaktadır.

Fabrika teslimi fiyatları yerine toptancı satış fiyatlarının esas alınması iki fiyat arasındaki farka yol açan ulaştırma, ambalajlama, pazarlama v.s. maliyetleri ve toptancı kâr marjı nedeniyle başlangıç yılı fiyat seviyesinin yüksek olmasına yol açmakla beraber bu maliyetler ve toptancı kâr marjı aylar ve yıllar itibarıyla nispi olarak aynı kaldığı takdirde, bu iki esastan hangisine göre fiyat derlenirse derlensin zaman içindeki fiyat hareketlerinde herhangi bir farklılığa neden olmazdı. Ancak, çeşitli nedenlerle fabrika teslimi fiyatlarıyla toptancılarıdaki satış fiyatları arasındaki marj zaman içinde önemli farklılaşmalar gösterebilir. Bu farklılaşmaya özellikle şu iki temel faktör yol açabilir: a) Girdi teminindeki güçlükler, zam beklentileri ve spekülâtif stoklama gibi nedenlerle ortaya çıkan mal darlıkları ve arz-talep şartlarındaki her türlü değişme fabrika teslim fiyatlarını kısa dönem içinde fazla etkilemezken toptancılarıdaki satış fiyatlarını süratle değiştirebilir. b) Aracılık faaliyetlerinin genişleyip daralması, dağıtım mekanizmasında ortaya çıkan değişimler ve bozulmalar fabrika teslim fiyatlarını hiç etkilemese bile toptancı satış fiyatlarını önemli ölçüde etkiler. Bu durumda fabrika teslim fiyatlarının fiyat derlemede esas alınması yukardaki faktörlerin fiyatları arttırıcı yöndeki etkilerinin ihmaline ve fiyat artışlarının gereğinden düşük çıkmasına yol açar(9). Bu esasın izlenmesi endekste %64 gibi çok önemli bir ağırlığa sahip imalat sanayii malları fiyatlarındaki değişmelerin gerçekçi olarak saptanamamasına yol açarken bazı tarım ürünleri için fiyatların çok sayıda borsa yerine Toprak Mahsulleri Ofisinden elde edilmesi, Ofis fiyatlarının nispi duraganlığı gözönüne alındığında, fiyat değişmelerinin gerçeklerden uzaklaşmasına neden olabilir. Endekste derlenen grup maddede sayısı 636, madde çeşidi sayısı 1422 ve derlenen fiyat sayısı 2610 dur. Bazı maddeler için çok çeşitli yerlerden fiyat derlenirken sınai mamullerin bir kısmının

fiyatları, haklı olarak, alanında tekel durumunda olan kuruluşlardan, ancak birçok maddenin fiyatları da bir iki işyerinden veya borsadan alınmak yo'una gidilmiştir. Bunun ortaya çıkan fiyat hareketleri üzerinde oldukça etkili olduğu kanaatindeyiz. Her madde başına çok daha çeşitli yerlerden ve piyasalardan fiyat derleyerek tartılı ortalama almanın endeksin daha sağlıklı bir gösterge olmasına büyük ölçüde katkısı olacağı anlaşılmaktadır.

Genel olarak endekse girecek maddelerin seçim yöntemi ve madde sayısı kabule şayandır. Fakat «1981 yılında üretim ve satış nispi değeri küçük, ancak ileriye dönük gelişmesi beklenen malların endekse dahil edilmesi» prensibi, madde sayısının olumlu izlenim verecek bir dü-

zeyeye çıkarılmasına hizmet etmekle beraber, nispi önemi az olan malların fiyatlarının da ortalamaya girmesine yol açarak fiyatlardaki değişmelerin farklılaşmasına neden olabileceği üzerinde durulması gereken bir konudur.

Endekslerde sürekli olarak standartları her bakımdan tam olarak belirlenmiş malların fiyatlarının takibi son derece gerekli ve önemli bir husustur. Çünkü, bu hususta gereken dikkat gösterilmediği takdirde ortaya çıkan fiyat değişimleri konjonktürel nedenlerden ileri gelen ve fiyat endekslerinde asıl belirlenmesi gereken fiyat hareketlerini değil, malların kalite ve cinslerindeki değişmelerin meydana getirdiği fiyat hareketlerini yansıtır. Daha kaliteli olup daha fazla tatmin sağlayan bir malın fiyatının da o nispette daha yüksek olması olağandır. Ancak, kalite yükselmesi dolayısıyla artan fiyatlar, böyle bir malı üretmek için daha fazla girdi kullanmak gerektiğine göre, bu ek girdilerin bedelini ifade eden reel bir hareket olup, fiyat endekslerinin asıl yansıtması gereken bir nominal, fiktif veya yapay gelişme değildir. Bu nedenle bir fiyat endeksi hazırlanırken kalite değişmelerinden ileri gelen fiyat hareketleri endekse yansıtılmamalıdır. Bunun için de hep aynı vasıfta malların fiyatlarının izlenmesi gerekir. DİE de bu hususta gereken titizliği göstermekte olduğunu açıklamış ise de uygulamanın bu hususu tam gözeterek yapılabildiği söylenemez. Daha önce belirli vasıflarda bir maddenin üreticisi olan bir firma, ülkemizdeki istikrarlı olmayan piyasa şartları dolayısıyla, bu malın teknik vasıflarını kısa zaman aralıklarıyla değiştirmekte ve bu durumda yukarıda belirtilen titizlikle bir fiyat takibi yapmak bu gibi maddeler için mümkün olamamaktadır. Bu sorunun giderilebilmesi için, Birleşmiş Milletlerin de tavsiye'lerine uyarak, endekslerimizde zaman zaman kapsamlı revizyon çalışmaları yapılması bir zorunluluktur. Bu konuda ortaya çı-

(9) Bu hususun fiyat artışlarının farklılaşmasında etkili olup olamayacağını, pek yeterli olmasa da, bir göstergesinin bulunabilmesi için yeni Kentsel Yerler Tüketici Fiyatları Endeksi ile yeni Toptan Eşya Fiyatları Endeksinin karşılaştırmak gerekir. Eğer birincisi ikincisinden daha yüksek fiyat artışları gösteriyorsa söz konusu etkinin varlığından söz edilebilir. Ancak her iki endeksin de çok yeni olması böyle bir karşılaştırmayı çok sayıda gözleme dayanarak şu anda yapamamamıza neden olmaktadır. Kentsel Yerler Tüketici Fiyatları Endeksi için elde mevcut tek gözlemimiz olan 1983 yılı sonucuna göre her iki endeks başabaş gitmektedir. (%31.4 ve %31.0). Eski Tüketici ve Toptan Eşya Fiyatları Endekslerinin geçmiş yıllardaki karşılaştırması ise bize araştırılan etki hakkında fazla bilgi vermez. Çünkü, öncelikle, daha önce Toptan Eşya Fiyatları Endeksiyle karşılaştırılacak **Türkiye genelinde** bir Tüketici Fiyatları Endeksi yoktu. Bu karşılaştırma Ankara veya İstanbul Tüketici Fiyatları Endeksi ile yapılırsa dahi eski endekslerin fiyat derleme sistemleri arasındaki farkla bugünküler arasındaki fark tam benzer olmadığından yapılacak karşılaştırma da tam olarak söz konusu etki bakımından bize ışık tutamaz. Buna rağmen yapılan karşılaştırmalar göstermektedir ki, bazı ender dönemler dışında, çoğunlukla eski Tüketici Fiyatları Endeksleri eski Toptan Eşya Fiyatları Endeksinden daha hızlı fiyat artışlarına işaret etmekte ve fiyat derlemede üretici kesimden tüketici kesime yaklaşıldıkça fiyatlar da daha fazla hareketlilik göstermektedir.

kabilecek aksaklıklar belirlenen fiyat hareketlerini çok geniş ölçüde etkileyebilecek niteliktedir.

SONUÇ

Yeni endekslerimiz eski endekslerimizin çeşitli ilkelliklerini gidermekte önemli gelişmeler sağlamış olmakla beraber, kapsamları, tartıları ve fiyat derleme sistemleri itibariyle «sorunsuz» olarak değerlendirilemezler. Mevcut sorunlar, mal

standartlarındaki değişmelerin fiyatlara etkisi konusunda olduğu gibi, bazen her iki yönlü etki yapabilecek karakterde olmakla beraber, çoğu kez fiyat artışlarını aşağı doğru çekecek niteliktedir. Bu etkiler altında fiyat artışlarının ne ölçüde gereğinden daha düşük çıkacağı a priori olarak söylenemez. Yeni endekslerimiz eskileri gibi alay konusu olacak özellikler göstermemekle beraber «hep aynı yanlış kantarda tartılırsanız, doğru kilonuzu öğrenemezsiniz ama, kilonuzda ne kadar değişme olduğunu görebilirsiniz» benzetmesine yine de ihtiyaç göstermektedir.

beciya

Yeni Dış Ticaret Rejimi ve 1977'de Yayınlanan Bir Makalenin Düşündürdükleri

İ. Hayri CEM
İstanbul Üniversitesi

Nedense, Türkiye'nin gerek ekonomik gerekse siyasi hayatında alınan önemli kararlar, alındığı günün tarihiyle anılır. 6 Ağustos, 12 Mart, 12 Eylül, 24 Ocak, 6 Kasım, 29 Aralık vs. gibi. Gerçekten de, anılması kabul gören bu tarihler, Türkiye ekonomik ve siyasi tarihinin kilometre taşları haline gelmişlerdir. Son üç yılda en çok tartışılan ve üzerinde konuşulan ekonomik tarihsel karar 24 Ocak kararları olmuştur. 24 Ocak kararları ya da «Türk Modeli»nin bu denli tartışılmasına yol açan özelliği ise, «yapısal» denilebilecek değişiklikler önermesidir. Kararlar alındıktan bir süre sonra 12 Eylül Hareketi'nin gerçekleşmesi ve daha sonra da A.B. Kafaoglu'nun işbaşına getirilmesi, kararların uygulanmasını bir süre geciktirmişti.

Ancak 6 Kasım seçimleri ile iş başına gelen Özal Hükümetinin önünde bu

kararları uygulamak açısından hiç bir engel yoktu. Artık iş, kararları tamamlayıcı diğer kararların alınmasına kalmıştı. Ve peşinden 29 Aralık kararları geldi. Şimdi ise üzerinde en çok konuşulan karar 29 Aralık Kararlarıdır. Öyleki, bazı çevrelerce «Ekonomide Devrim» olarak dahi adlandırılmaktadır.

29 Aralık kararları «Ekonomide Devrim» olmasa da, önemli bir «yapısal» değişikliğe atılmış adımların ilk habercisi gibi görünmektedir. 1930'lardan beri dış rekabete karşı çeşitli araçlarla korunan yerli sanayi, bundan sonra sözde kendi başının çaresine bakmaya terkedilmiştir(!) İthal ikameci sanayileşme politikası yerini ihracata yönelik sanayileşmeye bırakmıştır. Ancak bu kararlarla ihracata yönelik bir sanayi yapısının doğabileceği konusu şüphelidir. Bir yandan mevcut sanayii gümrük fonlarıyla memnun etmek

diğer yandan ise ihracatçı sermayeyi korumak nedenli başarılı olabilir? Bu yazımızda ithal ikameci sanayileşme başarıya ulaşmışmıdır, ihracata yönelik sanayileşmeye geçmek için henüz erken midir, ya da Türkiye ara ve yatırım mallarında ithal ikameci bir politika izleseydi daha mı başarılı olurdu sorularını bir kenara bırakarak sadece Sayın Özal'ın deyimiyle «Tekellerin belinin kırılıp» kırılmayacağı sorununa değinmeyi daha yararlı bulmaktayız.

29 Aralık Kararlarıyla Dış Ticaret Rejimimizin alabildiğince «Liberalleştirildiği» öne sürülmekte ve «Tekellerin belinin kırılacağı» iddia edilmektedir. Oysa ihracata getirilen teşviklerden bir avuç ihracat şirketinin yararlanacağı gün gibi aşıkardır. 500 milyon TL sermayesi olan ve 50 milyon ABD Doları tutarında ihracatı gerçekleştiren şirketlerin sadece bu teşviklerden yararlandırılması değil tekellerin belini kırmak, yeni yeni tekellerin oluşmasına neden olacaktır. Bu sav, kararların alınmasının hemen ardından, hükümetin Doğu Blokuyla olan ticaretimiz konusunda aldığı kararlarla bizzat ispatlanmıştır.

Doğu Blokundan ithalat yapabilmek için, bir önceki yıl 50 milyon dolarlık ihracat yapmış olmak ön koşulu getirildi. Bu 50 milyonluk barajı aşan özel sektör sayısı ise 13'ü aşamamakta. 54 Kamu kuruluşu da Doğu Blokundan ithalat yapmaya yetkili kılınmışsa da bu kuruluşların temsilcilerinin Sovyetler Birliğindeki görüşmelere katılmamış olması bir hayli dikkat çekici. 1983'ün ilk 6 aylık döneminde toplam ithalatımızın %7.4'ü Doğu Blokundan sağlanmıştır. Bu %7.4'lük oran hiç te küçümsenecek bir rakam değildir, ve öyle gözükmektedir ki bundan sonra da 54 kamu kuruluşu bir kenara konulursa 13 özel şirket eliyle gerçekleştirilecektir. Çok doğaldır ki, 1983'ün ilk 6 aylık döneminde toplam ihracatımızın %5.2'sini oluşturan bu pazara bundan sonra ihracatta bu 13

şirket eliyle gerçekleştirilecektir. Bu şanslı 13 şirket : Yaşar Dış Ticaret A.Ş., Menteşoğlu Yem Sanayi ve Ticareti A.Ş., Cam Pazarlama A.Ş., Enka Pazarlama İhracat İthalat A.Ş., Edpa Pazarlama A.Ş., Çukurova Dış Ticaret A.Ş., Eksa A.Ş., İzdaş İzmir Dış Ticaret A.Ş., Ram Dış Ticaret A.Ş., Mepa Merkezi Pazarlama Şirketi A.Ş., Anadolu Eksport A.Ş., Akpa Tekstil İhracat Pazarlama A.Ş., Tekfen Dış Ticaret A.Ş. dir.

Şimdiye kadar Doğu Bloku ülkelerinden hammadde ve ara malı ithal ederek yaşamlarını sürdüren küçük ve orta ölçekli firmalar bu kararlardan sonra üretimlerini sürdürebilmek için ne yapacaklardır? Ya iflas ederek, işsizler ordumuza katkıda bulunacaklar ya da şimdiye kadar sürdürdükleri ithalatı 13'ler aracılığıyla sürdüreceklidir. 13'lerin ithalattan alacağı komisyon, bu şirketlerin maliyetlerini artıracığından fiyatlara da yansıyacak ve bunun sonuçlarının yükü tüketici kitlesinin omuzlarına yıkılacaktır.

1983 yılı sonunda 6 milyar TL'de kalması beklenen ihracatın 1984 programında 6 milyar 850 milyona ulaşması hedeflenmektedir. Bazı ihracatçı kesimlere göre bu rakam aşılabilir. Özal Hükümetinin bu ihracat artışı beklentisinde rol oynayan bir çok etken var. Öncelikle, son iki yıldır duraklama halinde olan dünya ticaretinin 1984'de yeniden %4 dolayında genişlemesi beklentisi, Özal Hükümetinin tahminlerinde etkili olmakta. Bunun dışında, şimdiye kadar kaçak yollardan yapılan ihracatın da resmi rakamlara girmesi bekleniyor. Buna ek olarak büyük ihracat şirketlerine sağlanan teşvikler de göz önüne alınırsa, Özal Hükümetinin hedeflerinin gerçekleşmeyecek hedefler olmadığı görülebilir. Ancak, ithali serbest bırakılan mallar yerli piyasaya akın etmeye başlayıp, yerli ürünlere tercih edilir duruma gelirse ithalattaki «patlama» ihracatta beklenen artışla karşılanabilecek mi? Türkiye'nin döviz kaynakları bu artışı

kaldırabilir mi? Bu soruların cevaplarının olumlu olduğu konusunda ciddi kuşkular taşımaktayız.

29 Aralık Kararlarıyla «iç piyasanın düzenlenmesi ve fiyat istikrarının sağlanması amacıyla, Fon ödemek suretiyle ithal edilecek mallar listesi ihdas edilmiştir». Libere listeden ithal edilen malların gümrük ve resimleri çıktıktan sonra kesilecek olan Fon, konut yapımında kaynak olarak kullanılacaktır. İthalattaki bu «liberalleşme»nin yerli sanayii dış rekabete açarak tekelleşme ve fiyat istikrarının kurulması amaçlanmaktadır. Bunu gerçekleştirecek olan araç olarakta «Fon»lar ileri sürülmektedir. Tekel durumunda olan ürünlerin ithalinde fonlar düşük tutulacak, bu da iç fiyatların düşmesine neden olacaktır(!)

Fonlu ithalatın iki önemli sonucu olabilir. Birincisi, ithal edilen mallar, yerli sanayie rakip sanayi malları ise ve bu malların fonları düşük tutulur ise bundan yerli sanayici zararlı çıkacaktır. Çünkü fonların alt ve üst sınırları çizilmemiştir. Fonlar, yerli sanayicinin maliyetlerini zorlayıcı sınıra kadar düştüğünde sanayicinin söz konusu alanda yatırım yapması caydırılacaktır. Belki de sanayici, söz konusu alandaki üretim faaliyetlerinden vazgeçerek daha kârlı olabilecek (muhtemelen ihracata yönelik) başka bir alana yönelecektir. İkinci sonuç ise fonların yüksek olması dolayısıyla ithal edilen malların fiyatının, iç piyasada üretilenden daha yüksek olması dolayısıyla (pil ithalinde olduğu gibi) yerli fiyatları suni olarak yukarı çekerek tekellere büyük kâr marjları sağlaması olabilir. Şimdilik birinci sonuçtan çok ikincisinin gerçekleşme olasılığı daha çok gibi görünmekte.

«Tekellerin belini kırmak» için oluşturulan fonların yüksek oluşu tekellerin bellerini doğrulturken, KİT'lerin bellerini kırmaktadır. KİT'lerin ürettikleri ürünlerin ithalatında gümrük ve istihsal vergile-

ri düşürülüp, fon konulmazken, özel sektörün ürettiği pek çok malda hem vergiler yükseltilmiş, hem de yüksek fonlar konulmuştur. Örneğin, SEKA'nın ürettiği kâğıdın gümrük vergisi %25'ten %1'e, istihsal vergisi %15'ten %10'a, matbaa ve yazı kâğıdının gümrük vergisi %50'den %30'a, istihsal vergisi %20'den %15'e, sigara kâğıdının gümrük vergisi %50'den %35'e, istihsal vergisi ise %20'den %15'e düşürülmüştür. Aynı şekilde, Türkiye Demir-Çelik İşletmeleri, Ereğli Demir Çelik, PET-KİM, Etibank, Karadeniz Bakır İşletmeleri ve Seydişehir Alüminyum tesisleri gibi bakır, alüminyum, demir, çelik, ve plastik gibi sanayie hammadde ve ara malı üreten pek çok devlet tekelinin gümrük ve istihsal vergileri düşürülerek bel-leri kırılmağa başlanmıştır.

Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarı Prof. Dr. Ekrem Pakdemirli «yeni ithalat rejimini hazırlarken ilke olarak hammadde üreten sanayie %0 ile %15, ara malı üreten sanayie %15-30, mamül mal üreten sanayie ise ithalatta %30-50 arasında gümrük vergisi koyduk»larını açıklamıştır. Bunun sonucu olarak ta, ülkemizde sanayie hammadde ve ara malı üreten kuruluşların başında gelen KİT'ler öncelikle dış rekabete açılmış oluyorlar. Öte yandan yüksek fonlar sonucu yerli piyasaya yüksek fiyatlarla girecek olan yabancı mallar suni olarak iç fiyatları da yükseltecektir. Bu yüksek fonların kaçakçılığı teşvik edeceği de yaygın bir kanı. Fonların yüksekliği ithal malını yükselteceğinden, fon ödemediği fiyattan yararlanma yolları daha cazip gelip, kaçakçılığı teşvik edebilir.

Aşağıdaki tablo, ithal edilebilecek malların yurtdışı ve Türkiye fiyatlarını göstermektedir. Tablo'dan da anlaşılacağı üzere ithal edilecek malların yurtiçi fiyatı bu koşullar altında, yerli ürünlerin kesinlikle altında olmayacaktır. Yerli ürünlerin fiyatlarının düşmesi bir yana, daha da artacağı kuşkusuz. Tablo'da yurtdışı fiyatları

saptanırken, önce malın kaynaklandığı ülkeye göre %13-15 Katma Değer Vergisi düşülmüştür. Daha sonra sırasıyla ortalama

%10 perakendeci ve %5 toptancı kârı fiyattan düşülerek elde edilen fiyat TL'ye çevrilmiştir.

İTHAL EDİLEBİLECEK MALLARIN YURT DIŞI VE TÜRKİYE FİYATLARI

Cinsi, markası	Yurt dışı fiyatı	Gümrük	Fon	Kâr hariç Türkiye fiyatı
BİNEK OTOMOBİLİ				
Volkswagen Golf	1.061.668	922.589	230.647	2.214.904
Mercedes 190	2.007.309	1.744.351	1.744.351	5.496.011
Mercedes 280 SE	3.396.984	2.951.979	5.903.958	12.252.921
OTOMOBİL LASTİĞİ				
Pirelli normal	8.013	5.319	3.000	16.332
BUZDOLABI				
Hotpoint (orta boy)	40.465	31.061	60.000	131.526
ÇAMAŞIR MAKİNESİ				
AEG (5 kg. çamaşır/otom.)	77.050	55.260	Yok	132.310
Pervaneli-merdaneli.	Yaklaşık 20 yıldır üretilmiyor ve satılmıyor			
BULAŞIK MAKİNESİ				
Bosch	69.407	69.699	60.000	199.106
TELEVİZYON				
Grundig 56 ek. renkli stereo, uzaktan kumandalı	100.365	76.478	120.00	296.843
Grundig 34 ek., siy./bey.	23.084	17.590	42.000	82.638
VİDEO				
Grundig 2 x 4	108.009	124.416	120.000	352.425
Toshiba	83.311	95.966	120.000	299.277
Sony C-20 (stereo uzaktan kumandalı)	110.089	126.812	120.000	356.901
Sony C-7 (uzaktan kumandalı)	üretilmiyor			
Sony C-6	üretimden kaldırıldı			
MÜZİK SETİ				
Pioneer X G7 TL. (2 x 70)	163.646	188.504	12.000	364.150
Sanyo 323 OW (2 x 30)				
ÜTÜ				
Rowenta (buharlı)	5.173	4.495	6.000	15.668
ELEKTRİKLİ ŞOFBEN				
Dikiş makinesi	28.116	33.959	Yok	62.075
Singer (Elektrikli)	23.007	27.778	Yok	50.795
DETERJAN				
OMO (1 kg.)	307	267	Yok	547
Tereyağı (1 kg.)	1.024	599	300	1.923
Peynir (Kaşar ayarı)	1.228	718	120	2.066
Margarin (Rama, 1 kg.)	623	Yok	60	683

NOT : Yurt dışı fiyatının hesaplanmasında İngiltere ve Almanya'daki fiyatlar temel alınmıştır.

KAYNAK: Cumhuriyet Gazetesi, 78/1/1984

Yeni Dış Ticaret Rejiminin, ülkedeki tekellerin belini kıramayacağı gün gibi aşikâr. İşveren çevrelerinde koparılan gü-rültü bundan kaynaklanmamaktadır. Bazı işverenlerin kaygısı, bundan sonra Dış Ticaret Rejiminin sağladığı teşvik olanak-larından sadece bir avuç ihracat firması-nın çok büyük rantlar sağlayacak olma-sıdır. Bundan sonra Türkiye'nin iktisadi yaşamında bu bir avuç ihracatçı firma da söz sahibi olacaklardır. İhracatçı olma-yan (ya da büyük boyutlarda ihracat yap-mayan) sanayicinin kaygısı buradan kay-naklanmaktadır. Daha şimdiden büyük ih-racatçılar «dış rekabete karşı»(!) örgüt-lenmektedirler. 14 ihracatçı sermaye şir-ketinin biraraya gelerek kurduğu «İhracat-çılar Derneği» toplam Türkiye ihracı için-de ihracatçı sermaye şirketlerinin payını %50'ye yükseltmeyi hedeflemektedir. İh-racatçılar Derneğinin beş ana amacı var-dır: 1) Türk ihracatçı şirketlerine dış pa-zarlarda etkinliklerini artırıcı yönde hiz-met vermek, 2) Türk ihracat şirketlerine gerek Türkiye, gerekse dünya piyasaları hakkında bilgi sağlamak, 3) İhracatla il-gili sorunları yakından izleyerek bu so-runların çözümü konusunda kamu otorite-lerine yardımcı olmak, 4) Bir yandan dış ticaretin geliştirilmesi için yabancı firma-ların Türkiye'ye ilgisini çekmek, diğer yan-dan da Türkiye ekonomisinin dışa yönel-mesine katkıda bulunmak amacıyla ihra-catla ilgili çeşitli konularda eğitim kurs-ları, seminer ve konferanslar düzenlemek,

yayın faaliyetlerinde bulunmak, 5) sağ-lıklı ticari ilişkilere yol açacak firmalar ve kişiler arası bağlantıların kurulabileceği bir danışma merkezi haline gelmek.

Derneğin üçüncü maddesi, ister iste-mez akıllara 1927 yılında kurulan Alı İkti-sat Meclisini anımsatmakta. Ticaret ser-mayesinin temsilcilerinden oluşan bu mec-lisin, hükümet organlarına yaptığı tavsiye-lerin nitelikleri konusunda Dr. Orhan Kur-muş'un 1976 Sanayi Kongresinde sunduğu tebliğe bir göz atmakta yarar olduğu ka-nısındayız. Makale bir çok açıdan ilginç sayılabilecek yaklaşımlar ileri sürmekte. Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayileşeme-nin nedenlerini alışlagelmişin dışında, yeni bir yaklaşımla irdeleyen yazar, tica-ret sermayesinin sanayi önünde nasıl en-gel teşkil ettiğini gözler önüne sermekte-dir. Makale, geçmiş değerlendirirken çok önemli eksiklikler doldurup, gelecek hak-kında da önemli sinyaller vermektedir. 1977 yılında TMMOB'nin «Tarihsel Gelişi-mi İçinde Türkiye Sanayii» adlı kitapçığın içinde yayınlanan bu makaleyi yazımızın sonuna almaktaki amacımız hem geçmiş-te sanayiinin gelişmemesinin nedenleri hakkında fikir edinmek hem de yerli sa-nayimizin geleceği hakkında öngörülerde bulunmaktadır. 1920'ler Türkiye'si ile 1984 Türkiye'sini kesinlikle özdeşleştirmek gi-bi bir amacımız yoktur. Tarih elbette tekerrürden ibaret değildir. Ama geçmişe bakmadan da geleceğin görülebileceğini kimse iddia edemez sanırız.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayiinin Korunması Sorunu ve Ticaret Sermayesinin Tavrı

I. GİRİŞ

1920 - 1930 yılları arasın-daki sanayileşme çabalarını çe-şitli yönlerden incelemek müm-kündür. Bu konuda şimdiye ka-dar en çok revaç gören yön-

tem, konuyu 1923 İzmir İktisat Kongresi ile başlatmak, 1927 yı-lı Sanayi Sayımı'nın verilerini özetlemek ve aynı yıl çıkarı-lan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu yorumlamak biçiminde oldu.

Yerli ve yabancı bazı yazarla-rın ileri sürdüğü ve Türkiye'de bu dönemde yabancı sermaye yatırımları olmadığı çünkü hem Türkiye'de bu dönemde yaban-cı sermaye yatırımları olmadığı

çünkü hem Türkiye hükümetinin yabancı sermayeye soğuk davrandığı hem de yabancı sermayeye soğuk davrandığı hem de yabancı sermaye sahiplerinin Türkiye'yi güvenilir ve kârlı bir yatırım alanı olarak görmedikleri görüşü (1) bir süre üzerinde önemle durulan bir konu oldu. Ta ki ciddi bir bilimsel araştırmayla çürütülünceye dek (2).

Yukarıda söz ettiğimiz araştırma yönteminin kendine özgü bir mantığı ve getirdiği bazı kolaylıkları vardır. Kendine özgü mantık, devlet yönetimi üzerinde etkili olarak kendine çıkar sağlamaya çalışan sermaye grupları arasındaki mücadeleyi yok saymak eğilimindedir. Bu mantığa göre bütün sermaye grupları, aralarında ciddi bir çıkar çatışması olmadan, elele vermişler ve Türkiye'nin sanayileşmesi için çalışmaktadırlar. Bu yaklaşım aynı zamanda «resmi» diye adlandırabileceğimiz tarih görüşü ile de tam bir uyum içindedir.

Bu yaklaşımın getirdiği kolaylık ise, kendine özgü mantığa uygun olarak, «resmi» görüşün ileri sürdüğü sonuca kendiliğinden ulaşmak biçiminde belirir. 1920 - 1930 yılları arasında Türkiye'de neden sanayileşme olmadığı sorusunda «resmi» görüş şöyle cevap verir: «Sanayi sermayesi ve Türk müteşebbisleri o denli güçsüzdü ki sağlanan bütün olanaklara rağmen beklenen sanayileşme gerçekleşemedi.» Bu cevap aynı zamanda devletçilik politikasına geçişin önemli gerekçelerinden birini içermektedir.

Tarihsel gelişmesinin yarattığı ağır yükleri taşıyan ve uzun savaş yılları boyunca normal bir gelişme çizgisi izleyemeyen Türkiye ekonomisinin kısa sürede hızlı bir sanayileşme hamlesi yapamayacağı do-

ğal olduğu için bu görüş şimdiye dek tartışmasız kabul edildi. Görünür gerçeği büyük ölçüde yansıttığı için de tartışma gereği pek duyulmadı. Bu tebliğin amacı, gerçeğin yansıtılmayan bölümünün araştırılması için bir başlangıç noktası oluşturabilecek bazı olguların tartışmaya sunulmasıdır. Unutulmaması gerekir ki uzunluğu ve sunuş süresi zorunlu olarak sınırlandırılmış bir tebliğde amacımıza tam anlamıyla varmanın imkânı yoktur. Bu nedenle bu tebliğ tartışmaya kısa bir başlangıç niteliği taşımaktadır.

II. 1920'LERDE SANAYİİ KORUYUCU BİR GÜMRÜK POLİTİKASI ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Gelişmiş sanayilere sahip ülkelerin varolduğu bir dönemde sanayileşme girişimlerinin başarıya ulaşması için gerekli koşullardan birisi kurulmuş veya kurulacak sanayileri dış rekabete karşı etkin biçimde korumaktır. Korumanın en çok uygulanan biçimi ise belirli malların ithalatını azaltıcı ve hatta, eğer gerekirse, yasaklayıcı nitelikte gümrük tarifeleri koymaktır. Bu yöntem, arzu edilemeyecek bazı yan sonuçları da içermesine rağmen, büyük miktarlarda üretilen ve ucuz mal olan yabancı malların yıkıcı rekabetine karşı yerli sanayii ayakta tuttuğu ve gelişme olanakları sağladığı için tarihsel olarak en çok kullanılan yöntem olmuştur.

İncelediğimiz dönemde beklenen sanayileşmenin gerçekleşmemesinin nedenlerinden biri olarak Türkiye'nin bu dönemde bağımsız bir gümrük politikasına sahip olamaması gösterilir (3). Lozan Antlaşması hükümlerine göre Türkiye'nin gümrük tarifelerini 1929 yılına kadar 1916 yılı düzeyinde tutmaya zorlanması gerçeği bu id-

diaı doğrultusunda görülmektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse iddia edilen nokta şudur: Eğer Lozan Antlaşmasının bağlayıcı hükümleri olmasaydı Türkiye koruyucu gümrük tarifeleri koyacak ve sanayiini gerektiği biçimde koruyacaktı. Halbuki, Türkiye bu olanağa ancak 1929 yılında kavuştu ve ancak bu tarihten sonra koruyucu gümrük tarifeleri uygulanabildi.

Genellikle kabul gören bu görüşe ilk ağızda iki açıdan eleştiri yöneltilebilir. Birincisi, Lozan Antlaşmasının gümrük tarifeleri konusunda Türkiye'ye tanıdığı bir hakkın yeterince kullanılmamış olmasıdır. Gerçekten de, Türkiye alım-satımını devlet tekeline aldığı mallar için dilediği gümrük tarifelerini uygulamakta serbest bırakılmıştı (4). Sayısı çok az bir kaç mal dışında bu hakkın kullanılmamış olması Türkiye'nin tutarlı bir koruma politikası uygulamada isteksiz olduğu kuşku- larını doğurur.

İkinci eleştiri ise 1929 gümrük tarifi ile ilgilidir. 1954 yılına kadar uygulanan bu tarife, iddia edildiğine göre, yerli sanayii koruyucu bir nitelik taşımaktadır. Ama bu tarifenin gerçekten koruyucu bir nitelik taşıdığı şimdiye dek bilimsel olarak kanıtlanmamıştır. Bir gümrük tarifesinin koruyucu olup olmadığı bu tarifenin efektif koruma oranının hesaplanmasıyla ortaya çıkar. 1929 tarifi için bu oran şimdiye dek hesaplanmamıştır ve biz kanıt olarak yalnız resmi ağızlardan çıkan sözlerle dayanarak 1929 tarifesinin Türkiye sanayiini koruduğuna inanagelmışizdir (5).

Beş yıl süreyle Türkiye'nin bağımsız bir gümrük politikasına sahip olamaması gerçeği bir taraftan sanayiın beklenen gelişmeyi gösterememesine bir gerekçe olarak kullanılırken di-

ğer taraftan da sanki çeşitli sermaye grupları arasında koruyucu bir gümrük politikası uygulanması konusunda görüş birliği varmış sanısını yaygınlaştırmaya yaramıştır. Bu tebliğde tartışmaya sunacağımız konu, gümrük tarifeleri konusunda sanayi ve ticaret sermayelerinin sözcülüğünü üstlenen kuruluşlar arasında ciddi görüş ayrılıkları ve sert bir çıkar mücadelesi olduğudur.

Kanıt olarak sunacağımız veriler, sanayi sermayesinin sözcüsü durumunda İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Sanayi Şubesi tarafından hazırlanan üç rapordan (6) ve ticaret sermayesine yakın olduğu anlaşılan Ali İktisat Meclisi'nin 1928 yılı çalışmalarını içeren iki rapordan alınmıştır (7). İTSO raporlarının birincisini hazırlayan zeytinyağı fabrikatörü Basmacıade İzzet Bey ile İzmir İktisat Kongresi'nin hazırlık çalışmalarını yürüten Heyet-i Faale üyesi fabrikatör İzzet Bey'in (8) aynı kişiler olması olasılığı vardır. Diğer İTSO raporlarına katkıda bulunan bir diğer zeytinyağı fabrikatörü Sezai Ömer Bey ile İzmir İktisat Kongresi'ne İzmirli sanayiciler adına katılan ve Kongre Mazbata Encümeni'ne Sanayi Grubu temsilcisi olarak seçilen Sezai Bey (9) aynı kişiler olabilir. Zeytinyağı fabrikatörlerinin Sanayicilerin önde gelen temsilcileri olduğu ise İzmir İktisat Kongresi'ne katılan Sanayi Grubu'nun başkanlığına Ayvalıklı zeytinyağı fabrikatörü Selahattin Bey'in seçilmesinden bellidir (10).

Ali İktisat Meclisi 1927 yılında çıkarılan bir yasayla kurulan bir danışma organıdır. Asıl işlevi özel sektör isteklerinin hükümete yansıtılmasıdır. Meclis'in 24 üyesinden yarısı hükümet tarafından atanmakta, diğer yarısı ise Ticaret ve Sanayi Odaları tarafından seçilmekte-

dir. Seçimle gelen üyelerle birlikte Ali İktisat Meclisi ticaret sermayesinin ağır bastığı bir kurum haline gelmiştir (11).

Gümrük tarifeleri aracılığıyla yerli sanayii koruma konusunda Ali İktisat Meclisi'nin 1928 yılında ileri sürdüğü fikirler ile 1922 yılında kurulan Milli Türk Ticaret Birliği'nin yaptığı öneriler hemen hemen birbirlerinin aynısıdır. İzmir İktisat Kongresi'ne götürülecek önerileri saptamak için Milli Türk Ticaret Birliği'nin yaptığı hazırlık toplantısı tutanaklarından öğrendiğimize göre büyük tüccarları sanayii koruyucu bir gümrük politikasını ilke olarak serbest ticaret politikasına tercih etmektedirler (12). Ali İktisat Meclisi de klasik iktisat kuramının serbest ticaret ilkelerini şiddetle eleştirerek «serbestii ticaret prensiplerine müstenit bir cihan iktisadiyatı bugün sadece bir nazariyeden ve hayalden ibarettir» (13) demektedir. Sanayiın korunmasına yönelik bir gümrük politikası ilke olarak kabul ediliyor gibi görünse de bu ilkenin uygulanması konusunda tüccar sermayesinin ileri sürdüğü koşullar koruyucu gümrük politikasını tümüyle saptırıcı niteliktedir.

Milli Türk Ticaret Birliği'nin hazırlık toplantısında Birlik Genel Sekreteri Ahmet Hamdi Bey «Biz koruma sistemini memleket için serbest ticaret sistemine tercih ettiğimizi söylüyoruz. Bu konuda koyulacak kayıt ve şartların tabii tartışılması gerekir» (14) diyerek tüccarların koruyucu gümrük politikası için saklı tuttukları bazı koşullar olduğunu belirtiyordu. Bu koşulların ne olduğu Birliğin İzmir İktisat Kongresi'ne sunduğu raporda açıkça görülüyor. Birlik «akilane (akılcı) ve müdekkikane (inceleyici, araştırmacı) olmak şartıyla himayekâr bir gümrük sistemine taraftardır.» (15). Bir gümrük sistemi bazı

sermaye grupları için akılcı olabilirken başka sermaye grupları için akla aykırı olabileceğine ve şimdiye dek gümrük sistemlerinin akla yakınlığını ölçebilecek nesnel kıstaslar geliştirilemediğine göre Milli Türk Ticaret Birliği'nde toplanan büyük tüccarların ne tür bir koruyucu sistem amaçladıklarını anlamak imkânı yoktur.

Raporu okumaya devam edince görüyoruz ki tüccar sermayesi gerçekten koruyucu bir gümrük sistemi arzulamaamktadır. Kısa sürede kurulması zor olan sanayi kollarını korumak için gümrük duvarlarının yükseltilmesine şiddetle karşı çıkan tüccarlar daha sonra sanayi teşvik ve koruma için gümrük politikasını hem tek hem de uygun bir araç olmadığını söyleyerek asıl görüşlerini ortaya koymaktadırlar (16).

1929 yılında uygulanmaya başlanacak yeni gümrük tarifesinin hazırlanması sırasında Ali İktisat Meclisi'nin ileri sürdüğü görüşler, Milli Türk Ticaret Birliği'nin raporunda yer alan ve İzmir İktisat Kongresi'nde tüccar grubunun esasları arasında kabul edilen görüşleri tümüyle tekrarlamakta ve daha da ileriye giderek yeni ilkelere getirmektedir. Meclis'in bu konudaki görüşlerinin bir bölümünü bugünkü dile çevirerek vermenin uygun ve aydınlatıcı olacağını düşündük:

«Gümrük tarifeleri ve dış ticaret politikası söz konusu olurken bizde akla gelen önlem, yerli sanayii dış rekabetin etkilerinden aydınlatarak koruma önlemidir. Gerçekten de bazı devletler, yaabncı sanayii mallarının ithalini yasaklayarak veya bu sonucu doğuracak kadar yüksek ve ağır gümrük vergileri uygulayarak yerli sanayii korumuşlardır. Ama bu örneklerin hiçbirisi mutlaka makbul olarak düşünülemez. Gümrük

politikamızın kısınc ve tutu-
cu bir düşünceден esinlenerek
uygulanması caiz değildir,

Korumada zorlama ve a-
şırılık çoğu kez «iktisadi tec-
ride yol açar. Zorlayıcı koro-
ma ve iktisadi tecrit, dış rekabeti
tamamiyle kaldıran ve yok
eden ağır ithalat vergisinin yerli
sanayiın yabancı sanayi ile
rekabet etmesi olanağını yok e-
deceği nedeniyle kabul edile-
mez. Çünkü ülke sanayiini tem-
belliğe yöneltme tehlikesi var-
dır.» «Koruyucu gümrük vergile-
ri... hiçbir zaman aşırıya var-
dırılmamalıdır.» (17).

Göröldüğü gibi Ali İktisat
Meclisi daha önce serbest ti-
caret kuramını eleştirip koro-
yucu gümrük politikasını ilke o-
larak kabul eder gibi görünür-
ken şimdi de koruyucu gümrük
politikasını serbest ticaretçilerin
kullandığı iddialarla eleştirmek-
tedir. Uygulanacak gümrük po-
litikası hakkında genel çizgisi
böyle olan Ali İktisat Meclisi'nin
özel sorunlar hakkındaki öneri-
leri ise bu kurulun temsil ettiğı
çıkarları apaçı kortaay koymak-
tadır.

Meclis'e göre, çimento sa-
nayiinin yüksek gümrük duvar-
larıyla korunması çimento üre-
ticilerine «lüzumundan fazla
faide temin etmektedir» (18).
Meclis'in bulgularına göre ç-
mento sanayi %39 kapasite ile
çalışmakta ve ürünlerini yaban-
cı malı çimento fiyatlarının
%80 fazlasına satarak ton ba-
şına 639 kuruş kâr elde etmek-
tedir. Bu yüzden de Meclis ç-
mento sanayiini koruyan güm-
rük resminin «makul» bir ora-
na indirilmesi gerektiğini sa-
vunmaktadır.

Önemli bir diğör yapı mal-
zemesi olan kereste için de
Meclis aynı görüştedir. Yüksek
gümrük duvarlarının yerli ke-
reste fabrikatörlerine metre-
küp başına %400 kâr sağladığı
ileri süren Meclis aynı za-

manda yerli kereste üretiminin
iç talebi karşılayamadığını bu-
nun ise «milli imar faaliyetini»
baltalamakta olduğunu söyle-
yerek «kereste resminin makul
bir hadde tenzilini» önermekte-
dir (19).

Ağır sanayiın potansiyel
gelişme olanakları olduğunu ka-
bul eden Ali İktisat Meclisi çe-
şitli nedenler yüzünden bu o-
lanakların rasyonel biçimde kul-
lanılmasının çok güç olduğunu
ve o zamana dek yapılan
tüm girişimlerin başarısızlıkla
sonuçlandığını söyleyerek (20)
gümrük politikasının kurulacak
ağır sanayi koruyucu yönde
olması için geçerli bir neden
görmemektedir (21). Böylece,
kendi sermaye birikimiyle ağır
sanayi kurabilecek bir sanayici
kesiminin olmaması, kurulabi-
lecek olan bu tür tesislerin po-
tansiyel olarak bile koruyucu
gümrüklerin kapsamı dışında
bırakılmasına gerekçe olarak
kullanılmıştır.

Türkiye'de var olan sanayi
kuruluşları içinde tarıma dayalı
sanayiden sonra en önemli yer
tutan ve toplam sanayi üretimi-
nin yaklaşık olarak %18'ini üre-
ten (22) iplik ve dokuma sa-
nayiinin gümrüklerle korunması
hakkında Ali İktisat Meclisi son
derece olumsuz bir tavır içinde-
dir. Örneğin, yerli ipek dokuma
sanayiinin korunması konusun-
da Meclis şu görüştedir :

«İthal edilen ipekli doku-
malar üzerindeki gümrük resmi
aslında bu sanayiın korunması
için yeterlidir.

Suni ipeğin ipekten ayrı
bir dokuma maddesi olması ve
bu yüzden de tüketim alanının
tamamen başka olması nede-
niyle ipeklerimize darbe vura-
cağı konusunda kuşkuyla yer ol-
madığından ve suni ipek do-
kumacılığının gelişmesi de ö-
zellikle kârlı bir ev sanayi ko-
lu sayılabileceğinden dolayı
hammadde olarak suni ipek

ithalatına izin verilmesini dile-
riz» (23).

Fiziksel özellikleri bakımın-
dan ipek ve suni ipek hammad-
delerinin birbirlerinden farklı ol-
malarına rağmen, tüketicinin e-
line geçen ürünün kullanım a-
lanı aynıdır ve aynı ihtiyacın
giderilmesine hizmet ederler.
Fiziksel özelliklerin ayrılığını
ürün kullanma alanlarının ay-
rılığı biçiminde yorumlayan Ali
İktisat Meclisi bu dayanaksız
gerekçe ile yerli ipek dokuma
sanayiinin korunmasına karşı
çıkmakta ve ithalatın serbest
bırakılmasını önermektedir.

Aynı olumsuz tavır yönlü
dokuma sanayiinin korunması
konusunda da karşımıza çık-
maktadır. Teşvik-i Sanayi Ka-
nunu ile birlikte yayınlanan
gümrük vergisinden muaf eşya
listesinde İspanya ve Avustralya
imalatı kamgarn yün iplikler de
vardır. Ali İktisat Meclisi bu
ipliklerin gelecekte de güm-
rüksüz olarak ithal edilmeleri
gerektiğı görüşündedir. Miktar
olarak sınırlandırılmayan veya
ithalatı azaltıcı gümrük vergile-
ri kapsamı dışında bırakılan
yabancı yün ipliklerin yerli yün
ipliğı sanayiinin gelişmesini ön-
leyebileceğı yolunda ileri sürü-
lebilecek bir iddiaya karşı Ali
İktisat Meclisi'nin cevabı ha-
zırdır : Bu uygulama yerli yün
ipliğı sanayiinin çökmesine yol
açmaz çünkü yerli ipliklerden
ancak metrekaresi 430 gramdan
daha ağır olan kaba kumaşlar
dokunabilmektedir. Halbuki ha-
fif ve ağır kumaşların kullanım
alanları ve tüketici kitleleri ayrı
ayrıdır (24). Göröldüğü gibi yün
iplik sanayiinin korunmasına
gerek olmadığı yolundaki iddia
ipekli dokuma sanayi hakkın-
daki iddianın aynıdır ve aynı
nedenden dolayı gerçeğe ay-
kırıdır. Yerli ipliklerden ancak
kaba yünlü kumaş dokunabile-
ceğı iddiası da gerçek dışıdır
çünkü, örneğin, Kayseri İplik
Fabrikası her türlü dokuma i-

Banyonuzda bir banyo daha katın.

Flotal kristal aynayı koyun banyonuzda. Işıltılar dolsun, genişlesin duvarlar. Bir tek fayans bile oynatmadan büyüsün, derinlik kazansın banyonuz. Buhardan, sudan etkilenmeyen, yıllarca aynı nitelikte, aynı güzellikte kalan Flotal kristal ayna ile banyonuzda bir banyo daha katın.

FLOTAL®
ETOLVT
"KRİSTAL AYNA"

Cam Pazarlama A.Ş.

Büyükdere Caddesi, Beytem Han Kat 4-8
Şişli, İstanbul Tel: 146 11 30

“Teknoloji ve Fen Demektir”

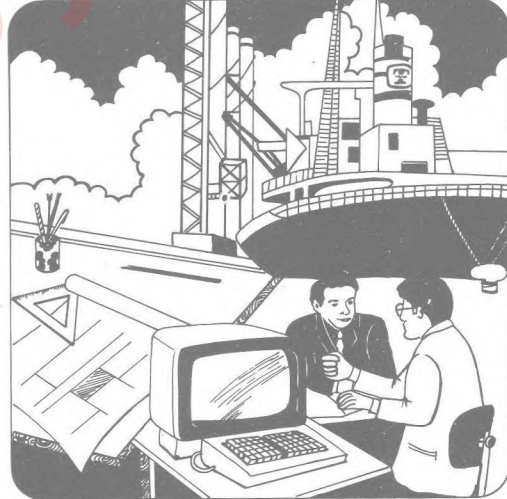
MÜTEAHHİTLİK FAALİYETLERİ: Endüstri yapıları, boru hatları, depolama tankları, deniz tesisleri ile bilumum inşaat, tesisat ve elektrik işlerinin mühendislik, imalat ve montaj işleri dahil komple yapımı.

SINAI FAALİYETLER: Gübre, süt ürünleri, aydınlatma lâmbaları üretimi ile ağır çelik yapıların imalatı.

TİCARİ FAALİYETLER: Tüketim mallarının pazarlama ve dağıtımı, hammadde, sınai ve zirai mamullerin ihracatı, mümessillik ve sigortacılık hizmetleri.

İHTİSAS FAALİYETLERİ: Katı ve sıvı hamule terminalleri ile torbalama tesisleri işletilmesi, gemicilik ve bilgi işlem hizmetleri.

TEKFEN HOLDİNG A.Ş.

Merkez:
Tekfen Sitesi Etiler-İstanbul
Tel: 165 93 55

Ankara Bürosu:
Buğday Sok. 2/2 Kavaklıdere-Ankara
Tel: 27 43 48 - 49

çin gerekli inçelikte iplik üretilebilmektedir (25).

Dokuma sanayii içinde en çok işçi çalıştıran ve en çok işyerine sahip olan pamuklu sanayiinin gümrük duvarlarıyla korunması fikrine açıkça karşı çıkamayan Ali İktisat Meclisi, pamuklu dokuma ithalatının serbest bırakılmasını talep etmemekle birlikte bu tür ithalata uygulanacak gümrük resminin «makul» bir düzeyde saptanmasını önermektedir. Bu «makul» düzeyin ne olduğu ise belirtilmemektedir.

Pamuklu dokuma ithalatının yerli sanayi zararına artırılması anlamına gelen bu uygulama için Meclis iki gerekçe ileri sürmektedir. Yaptıkları hesaplamalara göre yerli pamuk üretiminin pamuklu dokumaya olan talebin ancak %68'ini karşılayabileceği bu gerçeklerden biridir. Diğer de, Türkiye'de yetişen pamukların ithal edilen yabancı kumaşlar kalitesinde kumaş üretmeye elverişli olmadığı iddiasıdır. Bu nedenlerden dolayı da Meclis pamuklu kumaş ithalatı üzerine yüksek gümrük vergileri konmasına karşı çıkmaktadır (26).

Sanayiinin korunması veya diğer nedenlerle konulabilecek yüksek gümrük tarifelerine karşı Ali İktisat Meclisi'nin aldığı olumsuz tavırla ilgili örnekler daha da çoğaltılabilir. Örneğin, Meclis işlenmiş deri ithalatının hiç gümrük alınmadan serbest bırakılmasını istemekte çünkü bu yerli sanayi dalının korunmaya ve geliştirilmeye değer olmadığını ileri sürmektedir. Aynı şekilde, lüks eşya ve mücevherat ithalatını serbest bırakılması önerilmektedir, gerekçe olarak da bu tür eşyaların her zaman üretken sermayeye çevrilebileceği iddia edilmektedir (27).

Tüccar sermayesinin ve özelliği de büyük ithalatçıların çı-

karalarını savunduğu anlaşılan Ali İktisat Meclisi'nin bu isteklerinin altında yatan ekonomik gerçek şudur: Sanayiinin korunması ve teşviki amacıyla uygulanabilecek koruyucu bir gümrük politikası ithal ikamesi yoluyla yerli pazarın taleplerini karşılayacak bir sanayileşme yaratacak ve bu da hem kısa hem de uzun dönemde ithalatı azaltarak Türkiye'nin ithalat yoluyla yabancı ülkelere olan bağımlılığını ortadan kaldırma olanakları yaratacaktır. İthalatın azalması ise büyük tüccar sermayesinin kârlarını azaltacaktır. İthalatın azalması ise büyük tüccar sermayesinin kârlarını azaltacaktır. Bu nedenle sanayii teşvik edici ve ithalatı azaltıcı bir gümrük politikası tüccar sermayesinin çıkarlarına aykırıdır.

Büyük tüccarlar bu kaygılarında gerçekten de haklıdır. Korunmasının istemedikleri pamuklu ve yünü dokuma sanayileri eğer gelişir ve yerli talebi karşılayacak duruma gelirse ithalatçıları için çok önemli bir kâr kaynağı kaybedilmiş olacaktır. 1923 - 1930 yılları arasında pamuklu dokuma ve pamuk ipliği ithalatının toplam ithalat değeri içindeki payı ortalama %30,48'dir. Aynı dönemde yünü dokuma ithalatı ise toplam ithalat değerinin ortalama %7,33'ünü oluşturmaktadır (28).

Görüldüğü gibi bu iki kalem eşya ithalatın yaklaşık olarak %38'i değerindedir. İthalat bağlantıları için büyük bir sermaye yatırımı yapmayan ve finansman için büyük ölçüde yabancı kaynaklı kredi kullanan (29) ithalatçı tüccarların Türkiye'de pamuklu ve yünü dokuma sanayilerinin gelişmesine karşı çıkmaları doğal sayılmalıdır.

Ama bu karşı çıkış İzmir İktisat Kongresi öncesi ve sırasında olduğu gibi açıkça ol-

mamaktadır. Daha karmaşık, daha «bilimsel» görünen gerekçeler kullanılmakta, yabancı iktisatçıların kitaplarından örnekler verilmekte, istatistikler kullanılmakta, doğruluk derecesi belli olmayan hesaplamalar kanıt olarak gösterilmektedir.

Sanayi dış rekabete karşı korunmadığı takdirde nasıl gelişecektir sorusuna Ali İktisat Meclisi'nin verdiği cevap çok öğreticidir :

«... korumadan yoksun olduğu için güçlenip gelişemeyen sanayiinin bizde de, bütün diğer memleketlerde olduğu gibi, belki bir duraklama devresi geçirdikten sonra kurulabilmesinden kuşku duymak için hiç bir özel neden yoktur» (30).

Ticaret sermayesi Türkiye'de korunması gereken bazı sanayi dallarının olduğu düşünce-sindedir. İşte bazı örnekleri: Çeltik ve susamyağı sanayileri; atnalı, çivi ve bakır sahan gibi madeni eşya sanayii kolları; tahta eşya sanayii; ancak, çömlek ve testi üreten toprak sanayii. «Gümrük siyasetimiz evvel emirde memleketimizin bu sahalarda inkişafını temin etmek gayesi dahilinde düşünülmek icap eder» (31).

1920 - 1930 yılları arasında kurulan 14 hükümetin programlarında sanayi ve sanayileşme süreci ile ilgili bir tek kelime bulmak mümkün değildir (32). Dolayısıyla, sanayiinin korunmasına yönelik bir gümrük politikasından da söz edilmemektedir (33). Diğer taraftan, resmi görüşleri yansıtan ve birçok hükümet üyesi ile milletvekilinin üyesi bulunduğu Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti de Ali İktisat Meclisinin görüşleri paralelinde koruyucu gümrük tedbirlerine karşı çıkmaktadır. Bu kuruluşun Genel Sekreteri 1930 yılında toplanan Birinci Sanayi Kongresi'nin açılış ve kapanış konuşmalarını yaparken, devlet tarafından korunma isteeyen sanayi-

cilere ağır bir dille çatmakta ve yerli sanayiın «narin bir limonluk bitkisi» gibi sürekli bakım ve koruma gerektiren bir varlık olma yolunda ilerlediğini söylemektedir (34).

Devletin yarı resmi bir organı durumunda olan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin de desteğini sağlamış görünen Ali İktisat Meclisi 1929 gümrük tarifesi hazırlanışı sırasında, daha önce değindiğimiz konular dışında, tarifenin genel yapıyla ilgili istekler de ileri sürmektedir. Gümrük dışı serbest ticaret bölgeleri kurulması ve yeni tarifenin hazırlanılması sırasında uzmanlardan yararlanılması gerektiği gibi görüşlerin yanı sıra Meclis yeni tarifenin değere göre (ad valorem) gümrük değil ağırlığa göre (spesifik) gümrük sistemi esas alınarak hazırlanmasını istemektedir. Ağırlığa veya birim mal üzerine kurulmuş bir gümrük tarifesi ise, bilindiği gibi fiyat yükselmeleri karşısında ithalatçıların daha yüksek gümrük vergisi ödemesini engellemekte ve ithalatçı kârlarını arttırmaktadır. 1929 gümrük tarifesi, nedeni ne olursa olsun, spesifik yani ağırlığa göre bir tarife olarak düzenlenmesi ticaret sermayesinin bekleyişlerinden birisinin gerçekleşmesi açısından ilginçtir.

Ali İktisat Meclisi'nin diğer isteği, tarifede belirtilecek olan malların mümkün olduğu kadar az sayıda madde ve istatistik pozisyonu içinde toplanmasıdır (35). Bir gümrük tarifesi ne kadar az madde ve mal grubu içerirse tarife o kadar koruma açık olur ve yüksek gümrük vergisi vermesi gereken bir ithal malı kolaylıkla başka bir mal grubu içindeymiş gibi yorumlanabilir. Bu durum ise ithalatçı tüccarların çıkarlarına uygun düşer. 1929 yılı tarifesi büyük bir olasılıkla bu istek doğrultusunda 1827 istatistik po-

zisyon içerecek biçimde düzenlenmiştir (36).

Ticaret sermayesinin bu isteklerine karşı sanayicilerin çıkarlarını savunur görünen İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Sanayi Şubesi raporlarında yeni gümrük tarifesi hakkında Ali İktisat Meclisi'nin görüşlerine zıt öneriler, gümrüklerin azaltılması ve ticaretin serbestleştirilmesi ilkesine karşı olarak sanayi yüksek gümrük duvarlarıyla korunması ilkesini içermektedir. Türkiye'de üretilen ham ve mamul maddelerin ithalatının sınırlandırılması sonucunda sanayi gelişmesini sağlayabileceği (37) noktasından hareket edilerek ithalatı kısıtlamanın en geçerli yolunun yüksek gümrük tarifeleri olduğu savunulmaktadır (38). Ali İktisat Meclisi'nin aksine, belirli mal grupları için tarife oranlarının ne olması gerektiğini belirtmeyen Sanayi Şubemiz yalnız a-yakkabı ve kösele gümrüğünün 15 - 20 misline artırılması (39) konusuna değinmekte, diğer mal grupları için ise ancak genel sayılabilecek görüşler ileri sürmektedir. Özet olarak Sanayi Şubesi, yerli sanayi yüksek gümrük duvarları aracılığıyla dış rekabetten korunmasını istemektedir.

Sanayicilerin yakındıkları ve kendi yararlarına çözümmesini istedikleri bir diğer sorun ise Teşvik-i Sanayi Kanunu çerçevesinde hammadde olarak nitelenen ve dolayısıyla da gümrük vergisinden bağımsız tutulan bazı ithal mallarının aslında Türkiye'de üretildiği ve bu malların gümrüksüz ithalatının yerli sanayiye büyük darbeler vurduğudur. Bu yüzden İTSO Sanayi Şubesi, gümrük bağımsızlığı sağlanan mallar listesinin uzman bir kurul tarafından gözden geçirilmesini ve yerli sanayiye zararı dokunan malların liste kapsamında çıkarılmasını istemektedir (40).

III. SONUÇ

Politik iktidarı etkileyen ve ya elinde tutan değişik sermaye kesimleri arasında süren ve daha yüksek kâr elde etme amacına yönelik çıkar çatışmasının Cumhuriyetin ilk yıllarında, ticaret ve sanayi sermayeleri arasında, daha çok gümrük tarifeleri sorunu üzerinde yoğunlaştığını görüyoruz. Bu mücadelenin diğer yönlerinin (örneğin, sanayi ve tarım sermayesi, sanayi ve banka sermayesi arasındaki mücadeleler) de incelenmesi 1920 - 1930 döneminin ve belirgin özelliği «devletçilik» olan 1930 sonrası döneminin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Cumhuriyet dönemi iktisat tarihinin ise, yıllardır bizlere anlatıldığı ve bizim inanmamız istendiği biçimiyle değil, bir tüm olarak bilimsel açıdan yeniden incelenmesi ve yazılması mutlaka başarılması gereken bir görevdir.

IV. KAYNAKLAR

(1) Z. Y. Hershlag, *Introduction to the Modern Economic History of the Middle East*, Leiden, 1964, s. 167; B. Tuncer, *Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu*, Ankara, 1968 s. 70; K. Bulutoğlu, *Türkiye'de Yabancı Sermaye*, İstanbul, 1970, s. 108-110.

(2) A. G. Akçün, 1920 - 1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, Ankara, 1971.

(3) H. Derin, *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul, 1940, s. 84; Ö. Özgür, *Sanayileşme ve Türkiye*, İstanbul, 1976, s. 160 - 161.

(4) T. C. Dışişleri Bakanlığı, *Lozan 1922 - 1923*, Ankara, 1973, s. 262 - 263.

(5) «Resmi» görüşe aykırı tek önerme devrin Başbakanı İsmet Paşa'ya aittir. İsmet Paşa 9 Kasım 1929'da TBMM'nde yaptığı konuşmada yeni gümrük ta-

rifesinin «hesapsız bir himayecilik fikrinden uzak» olduğunu ve birçok kalemlerde gümrük oranının azaltıldığını söylemiştir, bk. İsmet Paşa'nın Nutukları, Ankara, 1933, s. 258 - 259.

(6) İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Milli Sanayimizin Himayesi Hakkında Tetkikat, İstanbul, 1929. (Bundan sonra İT-SO diye kısaltılacak).

(7) «Hayat Pahalılığı» ve «Gümrük Siyasetimizin Esasları» adını taşıyan bu raporlar için bk., Ali İktisat Meclisi Raporları, 1928 İkinci İçtima Devresi, seri A, no. 2, Ankara, 1929. (Bundan sonra HP ve GSE diye kısaltılacak).

(8) A. G. Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi, Ankara 1968, s. 277.

(9) İbid., s. 194, s. 435.

(10) İbid., s. 297, s. 324.

(11) S. İlkin, i. Tekeli, 1929 Cihan İktisat Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara 1976, (baskıda). Ali İktisat Meclisi'nin 1 Mart 1928 günü yaptığı ilk toplantıyı açış konuşmasında Başbakan lan şey; bilgisayarın ihc İsmet Paşa, Meclis üyeleri arasına «ülkenin en seçkin uzmanlarını katmak için insan gücü dahilinde olan bütün titizliğin gösterildiğini» belirtmekte ve hemen arkasından «zorunlu

olarak bazı uzmanların ve kişilerin» üye yapılmadıklarını eklemektedir, bk., İsmet Paşa'nın Nutukları, s. 183.

(12) Ökçün, op. cit., s. 124.

(13) GSE, s. 4.

(14) Ökçün, op. cit., s. 124.

(15) İbid., s. 145.

(16) İbid., s. 146 - 147.

(17) GSE, s. 9 - 10, s. 19.

(18) HP, s. 65.

(19) GSE, s. 10 - 11.

(20) HP, s. 64.

(21) GSE, s. 18.

(22) Devlet İstatistik Enstitüsü, Sanayi Sayımı 1927, Ankara, 1969, s. 15.

(23) GSE, s. 15.

(24) GSE, s. 12 - 13.

(25) H. Tahsin, R. Saka, Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi, İstanbul, 1929, s. 52 - 53.

(26) HP, s. 63, GSE, s. 16.

(27) GSE, s. 23.

(28) A. G. Ökçün, The Ottoman Legacy and Economic Development to 1930. Paper read at the Chicago Conference on the 50th Anniversary of the Turkish Republic, Chicago, 1973, tablo 13, s. 29.

(29) İT-SO, s. 3.

(30) GSE, s. 20.

(31) GSE, s. 17.

(32) K. Öztürk, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları, İstanbul, 1968, s. 13-146.

(33) Hükümet programlarında yer almayan fakat İsmet Paşa'nın çeşitli söylev ve demeçlerinde üzerinde ısrarla durulan nokta un değirmenlerinin dış rekabete karşı en etkin biçimde korunacağı hususudur. Ali İktisat Meclisi bu korumaya da karşı çıkmakta, değirmen sahiplerinin çok yüksek kârlar elde ettiğini söyleyerek un gümrüğünün azaltılmasını istemektedir, HP, s. 49 - 58.

(34) A. S. İloğlu, Türkiye Ekonomi Kurumunun Kuruluşu ve 1929 - 1973 Yılları Arasındaki Çalışmalarına Toplu Bir Bakış, Ankara, 1974, s. 28 - 29, s. 34-35.

(35) GSE, s. 22 - 23.

(36) Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara, 1973, s. 294.

(37) İT-SO, s. 1.

(38) İT-SO, s. 2.

(39) İT-SO, «Sanayi Encümeni Raporu», s. 10.

(40) İT-SO, s. 4, s. 8.

Bağımlılık Teorileri ve Azgelişmişlik

- Kısa Bir Değerlendirme -

(1)

Nesim KANDİTAN

Gökhan ÖZGÜN

M. Emin KARAASLAN

Can SONAT

Erkan MUTLU

ÇALIŞMANIN AMACI, «AZ GELİŞMİŞLİK» DİYE ADLANDIRILAN DURUMU AÇIKLAMAYA ÇALIŞAN DEĞİŞİK TEORİLERİN VE YAKLAŞIMLARIN VARLIĞINI SERGİLEMEYE YÖNELİKTİR. BUNLARIN DOĞRULUĞUNU KANITLAMAYA YA DA TEST ETMEYEDEĞİL.

1. GİRİŞ

Bu çalışmada amacımız, «'dependencia' teorileri»ni, «bağımlılık» kurallarını ya da Latin Amerika'da ortaya çıkan bu yeni paradigmaya tanıtmak, daha doğrusu tanınabilir hale getirmektir. Tanınabilir hale getirebilmek için, onu diğerlerinden ayırt etmenin önemi kadar, diğerlerine benzetmenin de önemi vardır. Ayrıca, hiç te sanıldığı gibi birdenbire ortaya çıkmadığını, varolmaya hak kazanmış herşey gibi bir geçmişi olduğunu göstermek gerekir.

Niçin çalışmamızın başlığı «bağımlılık» ve «azgelişmişlik»? Çünkü, bu iki nosyon birbirleriyle sıkıfıkı bir ilişki içinde olduğu gibi, kıran kırana bir hesaplama içindedir de... Hepimizin çok iyi bildiği gibi az-gelişmişlik nosyonunun tarihi, bağımlılık kavramından çok daha eskiye dayanıyor. Dikkatinizi çekmişse, azgelişmişliği nosyon diye niteliyoruz da kavram diyemiyoruz. Azgelişmişlik sözcüğünün neyi göstermek, neyi işaret etmek için ortaya çıktığını kısaca belirtmeye çalışarak bu konuya açıklık getirmeye çalışalım.

Sanayi devrimi sonrası dünya üretimi bir işbölümüne gitmiştir. Bir yanda sanayi malları üretiminde yoğunlaşıp bu malları ihraç eden ülkeler, diğer yanda da, tarımsal ürünler ya da işlenmemiş sanayi girdileri sağlayan diğer ülkeler... İlk gruptaki ülkeler, bildiğimiz gibi, sanayideki üretkenlik artışıyla yüksek büyüme hızlarına ulaşabilmişler, ikinci gruptaki ülkelerden daha zengin bir iktisadi yapıya sahip olmuşlardır. Ama burada vurgulanması gereken, iktisadi büyüklükler arasındaki farktan önce, bunun dünya çapında bir işbölümü olduğu olgusudur. İki değişik grupta toplanan ülkelerdeki zaten değişik olan yapılar, dünya kapitalist sisteminin rasyonellerine göre tekrar yapılanmışlardır.

Şimdi azgelişmişlik sözcüğünün anlamını ele alalım, herhangi bir sözcük-müş gibi. Bu sözcük bize neyi ifade edebilir, neyi işaret edebilir, neyi açıklayabilir? Görüleceği gibi, azgelişmişlik sözcüğü pekala dünya ekonomik sisteminde ülkeler birim alındığında farklılıklar olduğuna işaret edebilmektedir. Fakat bu farkı açıklayabilecek midir? Bu farkın niteliğini ortaya koyabilecek midir?

Azgelişmişlik... Türkçeye tercümesinde bu sözcüğün başında az - takısı vardır. Mantıksal karşıtları «gelişmişlik» veya «çok-gelişmişlik» olabilir. Karşıtlarıyla arasındaki ilişki niceliksel bir ilişkidir. Bizim yukarıda tanımladığımız yapısal farklılaşmayı, niceliksel bir ilişki açıklayamaz. Ancak bu konuda bize öngörüler sağlayabilir. Oysa bu kelime İngilizcede «underdevelopment» olarak kullanılmaktadır. «Under-» takısı, bir mekan içinde yer belirten bir edattır. O halde, belki de Türkçe tercümesinden daha açıklayıcıdır. Yapısal, eşzamanlı bir ilişki ortaya koymaktadır. Zaten bu yüzden değildir ki, bir süre sonra kimi çevreler «developing» kelimesini tercih eder olmuşlardır. Gelişme,

bazılarının biraz geç başladığı, aynı pist üzerinde yapılan düz çizgili basit bir yarış mıdır, yoksa koca bir mekan içinde bir köşe kapmaca mıdır, yoksa daha başlarken bitirilmiş umutsuz bir hesap mıdır? Açıkladığımız nedenlerle, azgelişmişlik sadece bir nosyondur. Ancak bir sağduyu, bir öngörü verebilir, yoksa bizlere bu konuda genel bir bilgi sunmayı başarabilen bir kavram değildir.

Şimdi değişik teoriler bu sorunu nasıl açıklamışlardır, buna bir göz atalım. Serbest ticaret teorisi-görelî avantajlar kuramı, halen neo-klâsik teorinin uluslararası bir ticareti ve daha önemlisi uluslararası işbölümünü kavrayışının temellerini oluşturmaktadır. Görelî avantajlar kuramını burada tekrarlamamıza gerek yok. Şunu soralım hemen: Yanlış mıdır görelî avantajlar kuramı? Portekiz şarap üretirse, İngiltere kumaş üretirse iki ülkenin toplam üretimi artmayacak mıdır? Portekiz'in şarapta, İngiltere'nin kumaşta görelî avantajı yok mudur? Evet, doğrudur bu kuram. Fakat görelî avantajlara göre niçin ticaret yapıldığını açıklayamaz. Bu uluslararası işbölümünde rollerin dağılımı sadece iktisadi düzeyden gelmez. Her zaman söylendiği gibi, işin politik ve tarihsel bir boyutu da vardır. Şimdilik tüm tarihsel dönemi ele almak konumuzun dışında kalır ama şunu belirtmeliyiz ki, İngiltere ve Portekiz arasında 1642 ve 1703 (Methuen) yılları arasında bu konuda dört ticaret anlaşması imzalanmıştır. Hatta yapılan son anlaşma ile tüm gümrük duvarları kalkmıştır (1). Bu son anlaşma, o zamanlarda güçsüzleşmeye başlayan Portekiz'e dayatılmış gibi gözükmektedir. Nitekim bir süre sonra Portekiz'in ithalatı ihracatını aşmış, Brezilya'dan Portekiz'e gelen altınlar, tekrar gemilere yüklenerek İngiltere'ye gönderilmeye başlanmıştır. İki ülke için

(1) Magdoff, s. 9

artık iki tane değişik yapı oluşmuştur.

Acaba bir ülkenin görece avantajlar doğrultusunda sanayi sektörünü seçmesi, ona daha esnek (flexible) bir iktisadi yapı sağlarken, tarım ya da ilkel ürün üretiminde yoğunlaşması daha katı (rigid) bir iktisadi yapı mı yaratmaktadır? Bu iki ülke işbölümündeki yerlerini güç ilişkileriyle, birinin ötekine dayatmasıyla mı saptamışlardır, yoksa kendilerini ilahi ve yumuşak ekonomik yasaların eline mi bırakmışlardır?

Bu noktada, bizim içimize şeytan sokan bir alıntıyı aynen size aktarıp bu yükü üstümüzden atmak istiyoruz.

«Doğu Hindistan'dan İngiltereye ithal edilen ipekli ve pamuklu kumaşların İngiliz tekstil sanayii için yarattığı güçlükler o kadar iyi bilinen bir hikayedir ki bir Hintli Ricardo'nun çıkıp da görece maliyetler kuramına göre, İngilizlerin topekin çobanlığa başlamalarının ve kendileri için gerekli olan tüm tekstil ürünlerini Hindistan'dan ithal etmelerinin kendi avantajlarına olduğunu ikna etmeye çalışmış olmaması İngiltere için büyük bir talih sayılmalıdır. Bunun yerine İngiltere Hindistan tekstil ürünlerinin ithalini engellemek üzere bir dizi önlem almış ve bazı «iyi sonuçlar» elde edilmiştir.» (2)

Bu alıntıdan sonra o güzelim görece avantajlar kuramının biraz olsun vicdanımızı rahatsız etmesi bilimsel soğukkanlılıktan uzaklaşmak anlamına mı gelir bilmiyoruz.

Fakat gelişmiş ülkelerin resmi teorisi, neo-klâsik iktisat, hala görece avantajlar kuramının biraz geliştirilmişini kullanmakta direnmektedir. Bunu yapmakla da iktisadi yasaların onların da üstünde olduğunu kabul etmiş gözükme-teler. Bunun ışığında, azgelişmiş ül-

kelere önerdiklerinin son şekli modernleşme (modernization) teorilerinden başka birşey değildir. Bu teorilere kısaca bir bakalım. İktisadi ve politik olarak güçlü ülkelerin ve güçsüzlerin varlığını birbirlerinin koşulu olarak görmemektedirler. Teorileri evrensel ve tarihistü olduğundan, kendi gelişme süreçleri pekala gelişmekte olan ülkelere örnek olabilir. Analiz birimleri ulus devletleri ve uluslardır. Bu çerçevede ülkeleri otonom ve «autocentric» birimlermişçesine ele almışlardır. Politik birimleri şaşırtıcı bir biçimde iktisadi birimlerle özdeş tutarlar. Ulusal düzeydeki iktisadi yapıların sorunları ve tıkanıklıklarının nedenleri, yine aynı yapıların içindedir. Bu yapılar kapitalizme göre değil, kapitalizme doğru bir gelişme göstermektedirler. Sonuçta, azgelişmiş ülkelere gereken, küçük bir ivme vermektense birşey değildir. Nasılsa başlangıç noktası ve gidilecek yol aynıdır. Gelişmemek yanlış politikalar sonucunda oluşmuştur. Doğru politikaları bulmak gelişmek için yeterlidir.

Tabi bir süre sonra bu iddialar kimileri için inandırıcılığını yitirecektir. Azgelişmişliğin ve gelişmişliğin, bir ve tek sürecin sonucu olduğu söylenecektir. Gelişmiş ülkelerin gelişmiş oluşu, azgelişmiş ülkelerin varlığındandır. Azgelişmiş ülkeler azgeliştirilmiş ya da geliştirilmemişlerdir.

«Eğer serbest ticaret yanlıları, bir diğerinin fakirleşmesi pahasına bir ülkenin zenginleşeceğini anlamıyorlarsa, bu bizi şaşırtmamalı. Çünkü, bir ülkede bir sınıfın, bir diğeri pahasına zenginleşebileceğini anlamak istemeyenler yine bu aynı kişilerdir.» (3).

Marx'ın bu saptaması fazla şaşırtıcı değildir. Nitekim, Marxistler, uluslar-

(2) Cipolla, *European Culture and European Expansion*, s. 152. Cited by Magdoff, s. 14

(3) Marx, s. 223

arası bir sömürü üzerinde durmuşlar ve buna bağlı emperyalizm teorileri geliştirmişlerdir. Burada önemli olan Marx istlerin, emperyalizmi kapitalizmin gelişmesinin bir aşaması, hatta son aşaması olduğunu iddia etmiş olmalarıdır. Ve çalışmalarının odak noktası, emperyalizmin metropol ülkelere ne kazandırdığıdır. Azgelişmiş ülkelerin nasıl bir yapıya sahip olduğu ve ne tür kayıplara uğradığı sözkonusu değildir. Çünkü, büyük bir kehanetin peşindedirler. «Kıyamet günü»nü beklemekteler.

Marx'ın görüşü bu konuda «hasımlarından» pek renkli değildir. Nitekim Marx, sermayenin azgelişmiş ülkelere girişinin «ilerici» rolünden söz etmiştir. Marx'ta da azgelişmiş ülkelerin gelişebileceğini, daha doğrusu, en azından, yabancı sermayenin pre-kapitalist yapıları tasfiye edeceğini görebiliriz. Böylece kapitalizm azgelişmiş ülkelerde yeşerebilecek, sosyalizmin önkoşulu gerçekleşmiş olacaktır. Marx'ta azgelişmiş ülkelerin şimdiye dek hiç görülmemiş (freak), kendine özgü eklemlemeleri olan özgün yapılar oluşturabileceği düşüncesi yoktur. Bu konuda, Rosa Luxembourğ'un görüşleri daha etkileyicidir. Bu konuyu daha sonra tartışma konusu yapacağız.

Gelişme süreçlerinde başka teorilerin açıklayamadığı engellerle karşılaşan Latin Amerika ülkelerinde yeni bir bakış açısına ihtiyaç duyulmuştur. Bu bakış açısından temel motifi, gelişememe sorunudur. Sorun artık azgelişmişlik ve gelişememedir. Bundan önceki «genel teorilerin» açıklayamadığı, bu ülkelerin özgül yapıları gözönünde bulundurulmadıkça da açıklanamayacaktır. Bu boşluğu bağımlılık teorileri dolduracaktır. Analizin odak noktası, ilk defa ağırlıklı olarak periferi ülkeler ve periferi ülke-

lerin metropolle olan iktisadi bağımlılığının şekillerinin incelenmesi olmuştur. Bu bakış ve çalışma odağının kayması, bizi, yeni bir «gelişme» tanımına götürecektir midir? Yeni bir analiz birimi oluşturmamızı sağlayacak mıdır? Bağımlılık tartışmaları, bütünsel bir teori oluşturmuş mudur?

2. BAĞIMLILIK TEORİLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Bağımlılık teorilerinin ortaya çıkışının, Latin Amerika'daki tarihsel ve iktisadi gelişmeyle doğrudan bir ilişkisi vardır. Bu nedenle, ilkin Latin Amerika'nın tarihsel-iktisadi gelişme sürecini sergilemeye, daha sonra da, bağımlılık teorilerinin ortaya çıkış ve gelişme sürecini irdelemeye çalışacağız.

Latin Amerika için literatürde, herbirinin kendine özgü sermaye birikim süreci olan, üç ana dönem tanımlanmaktadır :

- (1) Öncelikle ticaret ve tarım sermayesine dayalı ihracat ekonomisi.
- (2) Öncelikle iç pazara yönelik ithal ikamesi yoluyla sanayileşme dönemi.
- (3) İç pazarın değişen biçimlerde uluslararası rekabete açıldığı ve ihracata yönelik sanayi sermayesi birikiminin on plana alındığı, ithal ikamesi sonrası dönem (5).

Çağdaş azgelişmişlik bağlamında tanımlanan bu üç ardıl sürece ilave olarak, örneğin Furtado, Sunkel gibi yazarlar 17., 18. yüzyıllardan 1850'lere kadar Latin Amerika'da kendini gösteren klâsik sömürgeci dönemin de altını çizmişler ve bu konuda önemli tartışmalar gündeme getirmişlerdir (6). Biz bura-

(4) Marx (2), s. 17

(5) Güllalp (2), S. 10

(6) Bkz. Rexoerough, s. 53 ve Girvan, s. 18

da bu tartışmalara girmeyeceğiz. Tartışmalara sonuçları açısından baktığımızda, klâsik sömürgeci dönemin kendinden sonraki döneme miras olarak önemli köle emeği ve toprak rezervleri aktardığını görmekteyiz (7).

19. yüzyılda uluslararası ticaretin son derece genişlemesi ve aynı dönemde Avrupa'da sanayi devriminin yer alması, Latin Amerika'nın dünya ekonomik sistemiyle bütünleşmesi için bir fırsat yaratmıştır. Ekonomik anlamda manufaktür üretimden fabrika üretimine geçişi simgeleyen sanayi devrimi ile birlikte, devrimin gerçekleştiği ülkelerde, bir yandan birincil mallara (hammadde ve tarımsal ürünler) duyulan ihtiyaç artarken, bir yandan da sanai üretim önemli ölçülerde artmış ve uluslararası/yeni pazarlara ihtiyaç duyulmuştur. (8) Bu konjonktür, uluslararası düzenli bir işbölümünü zorunlu kılmıştır. Sanayi devriminin yaşanmadığı/yaşanamadığı ülkeler, bu uluslararası işbölümü içinde, devrimi gerçekleştirmiş ülkelerin birincil mal ihtiyaçlarını karşılarlarken, karşılığında onlardan sanai mallar almışlardır.(9) Klâsik sömürgeci dönemden ucuz ve sınırsız emek, köle emeği ve toprak rezervleri devralan zengin maden kaynaklarına sahip Latin Amerika'da doğal olarak birincil mallar sunarak dünya işbölümünde yerini almıştır. Bu dönemde, örnek olarak verecek olursak, Şili buğday ve bakırda, Brezilya kahvede, Peru ise şeker üretim ve ihracatında uzmanlaşmıştır. (10) Bu uzmanlaşma, sanai gelişmenin yolunu Latin Amerika için kapamıştır. Yerli kaynaklar yukarıda sayılan türden üretime/alanlara yönlendirilmiştir. Sanai gelişmeyi gözdardı ederek tarıma ve ticare-

te dayalı bir ekonomik büyümeyi benimsemenin temelinde, Latin Amerika için, güçlü büyük toprak sahipleri ve onlarla işbirliği içindeki bir ticari kesimin varlığı yatmaktaydı (11).

İhracata yönelik tarımsal üretim, köle emeğine dayanan, «fazendas» diye adlandırılan tarım ünitelerinde gerçekleştirilmekteydi (12). Pazar için yapılmasına karşın, üretimde köle emeğinin kullanılması üretimin pre-kapitalist bir forma sahip olduğunu gösterir(13). 1910'lara doğru gelişen tarım teknolojisi bu pre-kapitalist yapılarda köle emeğinin üretkenliğini arttırmış ve çok sayıda kölenin bu üretim ünitelerinden kovulmasına neden olmuştur. Kovulan köleler daha sonra verimsiz topraklarda küçük üretim yapan köylülere dönüşecekler, önemli bir iç talep unsuru oluşturarak, daha Birinci Dünya Savaşı ve 1929 bunalımı öncesinden yerli bir sanai sektörün tohumlarının yeşermesine yol açacaklardır.

1929 Dünya bunalımı, Birinci Dünya Savaşı'nın etkileriyle birlikte, uluslararası işbölümünün yapısında dönüşümlere neden olmuş, serbest ticaret kökten sarsılmıştır. Gelişmiş ülkelerde bunalımın en temel özelliği kârın gerçekleşmemesi ya da talep yetersizliğidir. Bu talep yetersizliğidir ki, azgelişmiş ülkelerin serbest ticaret dönemi ihraç ediyor oldukları mallara olan talebin uluslararası düzeyde düşmesine neden olmuştur. Aynı durum Latin Amerika ülkeleri için de geçerlidir. Azalan ihracat, bir yandan ithalat kapasitesini düşürürken, bir yandan da tarımsal ihracat sektöründe gelirleri azaltmıştır. Gelirleri azalan egemen sınıf, devlet tarafından muhtelif biçimlerde korunmuş (14), ül-

(7) Girvan, s. 13

(8) Bkz. Minehinton

9 Gülaip (1), s.43

10 Gülaip (2), s. 18

11 a.g.e., s. 18

12 Girvan, s. 13

13 Laclou. S. 121 vd

ke içi parasal gelirler bu şekilde artarak iç pazarı genişletmiştir. Böylelikle, iç pazara yönelik üretim çok kârlı hale getirilmiştir. Sonuçta, kaynaklar yavaş yavaş iç pazara yönelik sınai üretime kaydırılmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Latin Amerika'da böyle bir sanayi malları üretimini yönlendirebilecek bir sınai burjuvazi daha 1910'lar da yeşermeye başlamıştı. Bunalım dönemi ile birlikte ve sonrasında, devletin geleneksel tarım sektörüne koruyucu müdahaleleri, bu sınai burjuvazinin gelişip güçlenmesine hizmet etmiştir.

Bunalım döneminde zorunluluklar sonucu başvurulmuş olan korumacı ve iç pazara yönelik önlemler, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde bilinçli olarak izlenen bir resmi politika niteliğini kazanarak sürmüştür. Bu dönemde Latin Amerika'da görülen hızlı ekonomik gelişmenin temelinde, toplumdaki değişik sınıfların «gelişme» ekseninde buluşması ve ekonomik gelişmeden her sınıfın belli bir pay alması yoluyla toplumsal-politik sistemle bütünleşmesi yatar. Savaş sonrası dönemde gündeme gelen bu ekonomik politikalar «populizm» olarak nitelendirilebilir (15).

Bu hızlı gelişme döneminin teorik formülasyonu, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulan ECLA (Economie Commission for Latin America) tarafından gerçekleştirilmiştir. Geleneksel dış ticaret teorisinin önerdiği uzmanlaşma ve serbest ticaretin, ticarete yer alan her bir ülkenin çıkarına olmadığını kav-

ramışlardır. Serbest ticaret tüm ülkelere yararına değildir, çünkü, bazı ülkelerin mallarının fiyatları düşerken diğerlerinin artmaktadır. Yani, dış ticaret hadleri az gelişmiş ülkelerin aleyhine gelişmektedir. Bu ise, az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere değer aktarımıdır. ECLA teorisyenlerine göre, eşitsizliğin iki nedeni vardır :

- (1) Sanayi mallarına olan talebin gelir esnekliği, ilksel ürünlere olan talebin gelir esnekliğinden daha yüksektir. Buna ilaveten ilksel ürünlerin gelişmiş ülkelerde ikamesine neden olan sentetik endüstrisinin de gelişiyor/gelişmiş olması, eşitsiz değişimin birinci nedenidir.
- (2) Gelişmiş ülkelerde üretkenlik artışı, ücretlerin artma eğiliminden dolayı fiyatların düşmesini engeller. Fakat, az gelişmiş ülkelerdeki her verimlilik artışı, ücretlerin artmaması nedeniyle fiyatları düşürür. Şayet gelişmiş ülkedeki ücret düzeyi ile az gelişmiş ülkedeki ücret düzeyinin oranı, üretkenliklerarası oranı aşarsa, bir gelir aktarımı söz konusudur (16).

Sonuç olarak, serbest ticaret ortamında, ithal edeceği her birim mal için daha fazla miktarda mal ihraç etmesi gerektiğinden, bir az gelişmiş ülkenin ithalatı sürekli olarak düşmeye mahkumdur. Bu nedenle, ECLA teorisyenlerinin gözünde, ithal ikamesi kaçınılmaz ve zorunlu bir politika haline gelir.

«Keynescilik», ECLA'nın önerdiği ithal ikamesi yoluyla sanayileşmeye temel yaratmaktadır (17). Kısaca, devletin, serbest piyasa mekanizmasının işlemesi sonucu oluşan gelir dağılımını değiştirmeye, geliri ve dolayısıyla talebi artırıcı politikalar uygulaması, bu yolla yeterli taleple beslenen yerli sanayilerin

14 Bkz. Güllalp (2), s.25-26. Örneğin, Brezilya'da devlet, kahve fiyatındaki üçte-birlik düşüş üzerine piyasaya müdahale etmiş, birikmiş kahve stoklarını satın alarak kahve üretici ve ihracatçıların gelirlerini korumuştur. Şili'de de maden ihracat sektörü çöktüğünde devlet, müdahaleleriyle gelirleri ve istihdamı korumak zorunda kalmıştır.

15 Güllalp (2), s. 41. Ayrıca, bkz. Boratav, s.7-8

(16) Güllalp (2), ss. 120-122

(17) Keyder, s. 9

güçlenmesi ve ithalata duyulan ihtiyacın giderek asgariye inmesi önerilmektedir. 1929 Dünya bunalımı sonrasında bilinçsiz olarak gündemde olan bu Keynesci politikalar, İkinci Dünya Savaşı ve özellikle 1950'den sonra, ECLA'nın teorik formülasyonları ve önerileriyle de pekişerek, bilinçli gelişme stratejilerine dönüşmüş ve artık Latin Amerika için yeni bir sermaye birikim süreci başlamıştır: ithal ikamesi yoluyla sanayileşme...

ECLA'nın, bilinçli ithal ikamesi politikalarına temel teşkil eden yukarıda bahsettiğimiz teorik formülasyonu ne derece geçerlidir? Eleştirilere konu olan serbest ticaretin yerini ithal ikamesi yoluyla sanayileşme stratejileri aldığında, bu gerçekte Latin Amerika ülkelerinin gelişmişlik düzeylerini ne derece «geliştirmiştir»?

TABLO 1 : DÜNYA EKONOMİSİNİN GENİŞLEMESİ
1950-1970 (1950=100)

	GSYİH	Sınai Üretim	İhracat
Dünya	270	280	385
Kuzey Amerika	210	250	295
Güney Amerika	250	300	195
Avrupa	260	310	470
Asya	325	820	440

Kaynak : UN, *Statistical Yearbook*, 1969 (18)

Bu sorulara cevap verebilmek için, özellikle 1945 sonrası dünya ekonomik sisteminin temel işleme ilkelerine bir göz atmamız gerekiyor. Herşeyden önce, dünya kapitalist sistemi içinde azgeliş-

miş ülkelerin sanayileşemeyeceği ve dolayısıyla, her tür sanayileşme girişiminin, ülkelerin sistem içinde verili konumlarıyla boş bir çaba olacağı görüşüne katılmıyoruz. Sanayileşme ya da gelişme nosyonlarını görece olarak ele aldığımızda, 1945 sonrasında pek çok azgelişmiş ülkenin dünya ekonomik sisteminde hiyerarşik durumları değişmemesine rağmen sanayileşmeyi başardıklarını görmekteyiz.

Tablo 1'de görüldüğü gibi, 1950-1970 yılları arasında, Latin Amerika'nın gayri safi yurtiçi hasılası 2,5 kat, sınai üretimi 3 kat ve ihracatı 1.95 kat artmıştır. Sanayi üretimi ve ticaretin gayri safi yurtiçi hasıladan daha hızlı artmış olması bir sanayileşme göstergesidir (19). Bu nedenle, Latin Amerika için sözkonusu artışlar mutlak bir sanayileşmeyi müjdelemektedirler; fakat, dünya ekonomik sistemi içerisinde bu, aynı zamanda hala varlığını sürdüren bir «azgelişmişlik» nosyonunun da habercisidir. Aynı konumu, örneğin Asya ülkeleri için de söyleyebiliriz.

Dünya ekonomik sistemi bütünlüğünde, Latin Amerika'da uygulanan ithal ikamesi politikalar nasıl yaşanmış ve ne gibi sonuçları beraberinde getirmiştir?

Pinto ve Knakal, İkinci Dünya Savaşı sonrası Latin Amerika'nın dünya ekonomisi bağlamında geçirdiği dönüşümleri «relative marginalization» ve «dependent insertion» kavramlarında somutlaştırmaktalar (20). İlk terimle ifade edilmeye çalışılan dönüşüm, Latin Amerika'nın giderek gelişmiş ülkeler için daha az «gerekli» hale geldiğidir.

Savaş sonrası dönemde de, Latin Amerika, temel olarak gelişmiş ülkelere ve özellikle ABD'ye ilksel mallar ihraç etmeye devam etmiştir, fakat bu ihracat

(19) a. g. e., s. 37

(20) Pinto ve Knakal, s. 50

görelî olarak düşmüştür. Latin Amerika'nın toplam ihracatları içinde gelişmiş ülkelerin payı, 1938'de % 80'den 1968'de % 74'e, bu ihracat içinde ilksel ürünlerin payı ise 1955'te % 91'den 1968'de % 83'e düşmüştür. Gelişmiş ülkelerin toplam ithalatları içinde Latin Amerika'nın ihracatlarının payı ise, 1948'de % 13'ten 1968'de % 5'e düşmüştür. Bunun nedeni, bir yandan ilksel ürünlere olan talebin gelir esnekliğinin sınai ürünlerin-

kinden daha düşük olması, bir yandan da Latin Amerika'nın ihracatında yer alan malların yerini tutabilecek malların gelişmiş ülkelerde üretilmeye başlanmasıdır (22). Tablo 2'ye baktığımızda, ABD'nin toplam dış yatırımları içinde, Latin Amerika'nın payının 1950'de % 39'dan, 1968'de % 20'ye düştüğünü ve Latin Amerika'nın dış sermaye yatırımları düzeyinde de bir marjinalleşme süreci yaşadığını görmekteyiz.

TABLO 2 : ÇEVRE : MERKEZ'İN PİYASASINDA MARJİNALLEŞME

	Dönem/Yıl	Çevre	L. Amerika
1. Toplam ihracatın içinde merkezin payı (%)	1938	72	80
	1948	67	76
	1958	72	79
	1968	74	74
2. Merkeze toplam ihracatlar içinde ilksel ürünlerin payı (%)	1955	88	91
	1968	79	83
3. GSMH: merkezin talep esnekliği	1955-67	1.72	—
4. Merkezin toplam ithalatı içinde paylar (%)	1938	26	8
	1948	31	13
	1958	26	9
	1968	20	5
5. Toplam direkt ABD yatırımları içindeki paylar (%)	1950	55	39
	1968	40	20

Kaynak : UNCTAD, *Review of International Trade and Development*, 1970, s. 10 (21)

Pinto ve Knakal, marjinalleşmeye rağmen, -paradoxal olarak görünse de- Latin Amerika'nın gelişmiş ülkelere giderek bağımlı hale geldiğini de belirtmektedirler. Bu bağımlılık, kendisini hem dış ticarete hem de sermaye ithalatı düzeyinde göstermektedir. İthal ikamesi politikalar uygulayan Latin Amerika ül-

keleri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, temel olarak elektrikli araçlar ve dayanıklı tüketim mallarında koruyucu politikalar uygulamışlardır (24). Her ne kadar, bu malların ithalatında kısıtlamalara gitmişlerse de, bu malların üretiminde gerekli sermaye malları, ham maddeler vb. zorunlu olarak ithal edilmiştir. Dolayısıyla, ithalatta önemli dü-

(21) a.g.e., s. 52

(22) bkz. Pinto ve Knakal

(24) Güllalp (2), s. 44

şüşler kaydedilememiştir. Öte yandan, savaş sonrası dönemde sınav malların fiyatlarının, Latin Amerika'nın ihraç ettiği ilksel malların fiyatlarından daha hızlı arttığını düşünürsek, zaten marjinalleşen ihracatçı ülke konumlarıyla azalan dış ticaret gelirleri. dış ticaret hadlerindeki bu gelişmeyle (% 14 azalma) daha da düşmüştür. Tablo 3'ten de görüleceği gibi, gelişmiş ülkelerin Latin

Amerika'nın toplam ithalatı içindeki payı, 1938'de % 81 iken 1958'de % 85'e çıkmış. 1968'de ise ancak % 78'e düşmüştür. Mamul madde ithalatları ise 1955'te % 68'den, 1968'de % 75'e tırmanmıştır. Görüldüğü üzere, Latin Amerika'nın gelişmiş ülkelere bağımlılığı sürmüştür. Bu daha sonra, Latin Amerika'nın ödemeler dengesinde önemli darboğazlara neden olacaktır.

TABLO 3 : ÇEVRE : ULUSLARARASI TİCARETTE BAĞIMLILIK

	Dönem/Yıl	Çevre	L. Amerika
1. Toplam ithalatta merkezin payı (%)	1938	68	81
	1948	67	83
	1958	75	85
	1968	73	78
2. Toplam ithalatta mamul malların payı (%)	1955	61	68
	1968	69	75
3. Dış ticaret hadleri (1955-59=100)	1960-69	90	86

Kaynak : Monthly Bulletin of Statistics, Nov. 1967, 1969, 1970 ve ECLA Monthly survey of Latin America, 1970. (23).

Sermaye hareketleri açısından da bu bağımlılık, artarak devam etmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların payı, her ne kadar 1950-59 arası % 64'ten 1960-69 arası dönemde % 27'ye düşmüşse de, toplam dış borçlanma aynı dönemde iki kat artmıştır. Merkeze akan bu yatırımların kârları ve borçların faizleri 1950 - 59 dönemiyle 1960 - 69 dönemi karşılaştırıldığında 1,8 kat artış göstermiştir. Ve Latin Amerika ülkelerine gelen toplam sermaye akışları tutarının 1950-1959 arası % 119'u, 1960-69 arası ise % 103'ü gelişmiş ülkelere faizler ve

kârlar olarak aynen aktarılmıştır (25).

Bir yandan marjinalleşen, bir yandan da gelişmiş ülkelere daha da bağımlı hale gelen ve bu yolla, ülkede yaratılan gelirleri gelişmiş ülkelere transfer etmek zorunda kalan Latin Amerika ülkeleri, yeterli bir iç pazarı da oluşturamamıştır. İç pazarın sınırlılığı, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde tüketim mallarının ikamesinden dayanıklı tüketim mallarının ikamesine geçişle birlikte gelişmeyi ve sermaye birikimini yavaşlatmıştır.

1960'lı yılların ortalarına gelindiğinde, ECLA tarafından formüle edilerek önerilen ve Latin Amerika ülkelerinde

(23) Pinto ve Knakal, s. 55

(25) Pinto ve Knakal, s. 54 ve 57

daha 1929 bunalımı sonrasında uygulanmasına başlanan ithal ikamesi yoluyla sanayileşme stratejisi, yukarıda bahsolunan döviz darboğazı ve yetersiz iç pazar sorunlarıyla birlikte açıkça bunalıma girmiştir. Sermaye birikiminin mantığı içinde çözüm, kısa dönemde ödemeler dengesi açıklarını kontrol altına almak üzere ülke içinde arz-talep dengesinin sağlanması, uzun dönemde ise sermaye birikim sürecinin değiştirilmesidir. Bu anlamda, Latin Amerika ülkelerinde iç talebin kısılmasını sağlayacak stabilizasyon politikaları gündeme gelmiştir (26). Ve 1960'ların ortalarından itibaren, Latin Amerika için dünya ekonomik sistemiyle yeni bir bütünleş-

me süreci başlamıştır. Gerek iç pazarın sınırlılığının gerekse döviz darboğazı sorununun aşılması için ihracata yönelik sermaye birikim süreci... Değişik ülkelerde, bunalımın etkileri aynı olmakla birlikte, çözüm yolları, ihracata yönelik sermaye birikim süreci doğrultusunda her bir ülkenin özgül koşullarına göre detaylanmıştır. Konumuz bağlamında bu konuyu burada tartışmayacağız.

Latin Amerika da uygulanan ithal ikamesi politikaların sonuçta yarattığı bunalım, bağımlılık nosyonunun altını çizen birtakım tartışmaların yeniden canlanmasına neden olmuştur. Şimdi ayrı bir başlık altında, bu tartışmaları irdelemeye ve değerlendirmeye çalışacağız.

(Devam Edecek)

(26) Gülaip (2), s. 56

KİTAPLAR

Yaprak ZİHNİOĞLU

Kadın sorunu son iki yılın ilgi çeken konusu, «Feminist misiniz?» sorusu magazin basınının ve röportajların değişmez sorusu oldu. Ünlü yıldızlardan kadın politikacılara dek çoğu kadına «Feminizmle ilgili görüş»leri soruldu. Yayın evleri feminist yazarların kitaplarını yayınlamaya giriştiler. Bu arada geçtiğimiz aylarda iki ilginç kitap daha yayınlandı: Tahire Oya Merdol'un çevirisini yaptığı, yeni - feminist klasiklerin listesindeki Betty Friedan'ın Kadınlığın Gizemi (The Feminine Mystique) (1) ve Nancy Friday'in ünlü yapıtı My Mother My Self, Annem ve Ben (2) adıyla yayına girdi. «Bizi aşktan koru» isimli yapıtıyla Suzanne Brogger'in görüşleri ise geniş çevrelerde ne zamandır tartışılıyordu.

CİNSEL POLİTİKA

Oysa 76-79 yılları arasında basılan Kate Millet'in ünlü Cinsel Politikası (3) (Sexual Politics) ve Shulamith Firestone'

un Cinselliğin Diyalektiği (4) (The Dialectics of Sex) adlı yapıtları o zaman fazla ilgi görmemişti. Belki o günlerde «Feminizm»in gündemde olmaması ya da sevgi gibi bir şey sayılmasıydı buna neden. Cinsel politikada Kate Millet geçen yüzyıldan günümüze kadına ve kadın sorununa yaklaşımı toplumsal ve edebi boyutuyla irdeliyor, Lawrence, Miller, Mailer ve Genet'i gibi yazarların yapıtlarından cinsel politikayı, cinsel devrim ve karşı devrimi örnekliyordu. İncelemesini siyasal alanda Nazi Almanyası ve Sovyetler Birliği'ndeki süreçlerle sürdüren yazar Freud'un psikanaliz ve kadın cinselliği ile ilgili kurumlarıyla, 30'lardaki karşı devrimin ideolojisini yarattığını öne sürüyordu. İlk basımı 1970'de yapılan bu kitabın ardından kimi feministler Freud'a bu yaklaşımı eleştirecekler, söz konusu karşı devrimin Freud düşüncesine değil, onu ardıllarına veya bir bakıma «Popularize» biçimine atfedilmesini isteyeceklerdi.(5) Freud'un kuramına ve onun «anatomik yazgısına» karşı Friedan, Firestone ve Beauvoir'ında tutumu aynıydı.

Kate Millet sözü geçen yapıtında kapsamlı bir ataerkil tanımlamasına girişiyordu. Ataerkillik Millet'e göre evrenseldir ve iktidar ilişkilerine dayanır.

Erkeğin üstün kadının aşağı olduğu ataerkil toplumlarda bu ideoloji kurumlarla ve yasalarla korunur. «Onun belki de en büyük psikolojik silahı evrenselliği ve sürekliliği'dir. Ataerkil erkeklerin egemenliğindeki toplumların cinsel politikasıdır ve toplumun tümü «cinsiyetçidir» (Sexist). Yaşamın tüm aşamalarında bir cinsin (erkeklerin) öteki cins üzerindeki egemenliği kurulmuştur.

İKİNCİ CİNS

Kadınlarla ilgili yayınlanan en önemli kitaplardan ve klasiklerden biri de Simone'de Beauvoir'ın İkinci cins'iydi. (Le Deuxieme Sexe) elimdeki kitaba göre 70' den bu yana dört baskısı yapılan bu dev yapıtın önemli bir yankı yaptığı ve tartışmaya yol açtığını pek anımsamıyorum. Kadın adıyla üç cilt halinde yayınlanan kitabın Türkçesi Bertan Onaran'a ait. Genç Kızlık Çağı, Evlilik Çağı ve bağımsızlığa doğru adları altındaki üç ciltin kapakları da «ilginç»ti (!); Kadın ve cinsel nesne imgesini anımsatan bir biçimde yarı çıplak kadın fotoğraflarını gören «Kocalarını zı mutlu etmenin on sihirli formül üvb.» gibi bir içeriği olduğu sanısına kapılabilir kolayca.

Beauvoir, bu çalışmasında tarihten bu güne kendine özgü dili ve kadınca söylemiyle gezinerek, kadının tüm süreçlerdeki durumunun «nesne» ve «öteki» olmaktan ileri gidemediğini ve «ben» ve «özne» olamadığını ortaya koyuyordu. Eseri 1948 de, Kate Millet'in tabiriyle «cinsel karşı devrimin» egemen olduğu yıllarda Fransa'da basıldığında geniş bir ilgi uyandırmıştı.

Kadın nedir? sorusuna Beauvoir «... kadın, erkek neye karar verirse odur;

bu yüzden de ona, göre erkeğe özellikle cinsel yanı ağır basan bir varlık gibi gözüktüğünü belirtmek üzere «dişi» sıfatı verilir; erkek için kadın tepeden tırnağa cinselliktir, erkek için öyle olduğuna göre de bu onun mutlak değeridir. O kendine göre değil erkeğe göre belirlenip ayrılmaktadır; özsel (temel) varlığın karşısındaki özsel olmayan varlıktır. Erkek özne'dir, Mutlak Varlıktır; kadınsa Öteki Cins'tir. (6) yanıtını veriyordu.

DÜŞSEL BİR TOPLUM

Amerikalı radikal feministlerin kuramcılarından Shulamith Firestone'un kitabı (Cinselliğin Diyalektiği pek çok geleneksel yaklaşımı yıkan bir kitap. Toplumun cinsiyetçiliğini, cins ayrımını, ataerkilliği ve aile, evlilik gibi kurumları ve anneliği köktencî bir bakış açısıyla sorguluyor. Radikal feminist hareketin politikalarını; «kişisel siyaset»i yani «kişisel» olanla «siyasal» olanı en olumlu bir biçimde bağdaştırmak, egemenlik psikolojisine bir bakıma önderlere tapmaya son vermek şeklinde açıklıyordu. Kadın kurtuluşu hareketinin toplumu temellerinden sarsacağını ve cinsel ayrımı ortadan kaldıracağını belirtiyordu.

İrkçilikla cinsellik arasındaki ilişkiyi ayrıntılı olarak inceleyen Firestone ırkçılığın cinsiyetçiliğin bir uzantısı olduğunu ortaya koyuyordu. Kadın devrimini gerçekleştirmek için hem kültürün örgütlenmesini daha da önemlisi doğanın örgütlenmesini değiştirmek gerekiyordu. Son devrim dediği düşsel düzende Firestone; kadınların çocuk doğurmaktan kurtuldukları, çocuk bakımını toplumun tümü tarafından yüklenildiği, herkesin ekonomik bağımsızlığa kavuştuğu ve her türlü emek sömürsünün ortadan kaldırıldığı sibernetikleşmiş, çocukların biyolojik ana babalığa tutsak edilmedikleri eşit, ve içten ilişkileri içeren bir toplumun düşünüyü kurar.

Feminist devrimle Firestone'a göre cinsel özgürlük ve sevgi gerçek ve «doğal» anlamını kazanacak «estetik» boyutun egemen olduğu bir toplum yaratılacaktır.

- 1) Kadınlığın Gizemi, Betth Friedan, 1983, İstanbul, 295 s.
- 2) Annem ve Ben, Nancy Friday, 1984, İstanbul, 556 s.

- 3) Cinsel Politika, Kate Millet, 1973, İstanbul, 510 s.
- 4) Cinselliğin Diyalektiği, Shulamith Firestone, 1979, İstanbul 284 s.
- 5) Bkz. Psychonalysis and Feminism, Juliet Mitchell, 1974 Londra 456 s.
- 6) Kadın, Simone de Beauvoir, 1970 İstanbul, s. 17, 1. cilt.

Orkestra

Aylık Müzik Dergisi

Müzik ile Aranızdaki Köprü

Yıllık Abone 1500 TL
Sayısı : 150 TL.

YÖNETİM YERİ :
Firuzaga, Kasatura Sok. No. 1
TOPHANE — İSTANBUL
Tel : 143 55 72

Televizyon ve video denilince...

BLAUPUNKT

**Teknolojinin ulaştığı
son nokta...**

● İmalatçı firma

ALTRON ELEKTRONİK
SANAYİ ve TİCARET A.Ş.
Barbaros Bulvarı No. 76-78
BEŞİKTAŞ-İSTANBUL
Tel: 161 53 29

● Türkiye Müessili

DİZEL MAGNET
TİCARET ve SANAYİ A.Ş.
Selime Hatun Camii Sok. 44
Ayaspaşa-İSTANBUL
Tel: 149 67 00-144 70 89

...Ve Yapı Kredi şehirlerarası elektronik iletişimi başlattı!

"Tele-İşlem"de Ankara-İstanbul Bir saniye!

Yapı Kredi bankalarda
zaman yitiren herkesi
bu yazıyı okumaya çağırıyor.

Çünkü bankadaki işiniz: ister şube içi, ister şubeler arası, isterseniz şehirlerarası olsun, Yapı Kredi'lerde "beklemek" tarihe karışıyor!

Türk Bankacılığında tam elektronik çağın öncüsü Yapı Kredi, şimdi Tele-İşlem'de şehirlerarası elektronik iletişimi de başlattı!

Ve bugün, İstanbul'da 11, Ankara'da 4 Yapı Kredi elektronik iletişimle birbirine bağlandı.

Şimdi, İstanbul'da: **Merkez, 4. Levent, Şişli, Rıhtım, Barbarosbulvarı, Parmakkapı, Kurtuluş, Beşiktaş, Perşembepazarı, Nişantaşı, Gümüşsuyu,** Ankara'da: **Kızılay, Ulus (Hacıbayram), Günevievler, Hacettespe** şubelerinden birinde

hesabınız varsa 15'i birden sizin şubeniz oldu. İster Ankara'da olun, ister İstanbul'da; işiniz, işleminiz ne olursa olsun, bu şubelerden birine girin, yeter. İşlemin gerektirdiği tüm bilgi; Ankara'dan İstanbul'a, İstanbul'dan Ankara'ya elektronik iletişimle saniyede ekranda! Bekleme yok, telefon yok, imzalar yok. Getir-götür yok, vızne yok. Provizyon bir saniye! Havale bir saniye! Çek tahsil bir saniye! Para çekmek bir saniye! Tek muhatap, karşınızdaki Tele-İşlem Yetkilisi. Her şey onda bitiyor, orda bitiyor.

Şimdi, bir klasik işlemde yıllardır yitirdiğiniz zamanı düşünün, bir de Tele-İşlem'de yaşam boyu kazanacağınız zamanı... Ve seçin bankanızı!

Bugün 15, Mayıs ayında 19... Yıl sonunda 65 Yapı Kredi "Tele-İşlem"de elektronik iletişimdel

Yapı Kredi'li olmak büyük kazançtır.

YAPI KREDİ
"hizmette sınır yoktur"